

PRILOG KRITICI ODLOMKA »KRONOLOGIJE«, DJELA
PRIPISIVANOG ARHIĐAKONU GORIČKOM IVANU¹

Mladen Švab

I

Cilj je ovog rada da se iz historiografije ukloni nesigurnost što se očitovala u pristupu izvoru koji je prvi izdavač B. A. Krčelić nazvao »Chronologia«² i izričito ga pripisao arhiđakonu Goričkom Ivanu (dalje AGI).

Odlomak je 1782. upotrijebio J. Koller u djelu o povijesti pečujске biskupije, u kojem citira dio odlomka o zajedničkom ratu sv. Stjepana i Krešimira.

¹ Ovaj rad osniva se na magistarskom radu naslov kojega je »Kronologija Ivana arhiđakona Goričkog kao izvor za hrvatsku povijest«. Pisac ovih redaka držao je da mu je primjereniji naslov »Prilog kritici [...]«. Osim te promjene, izvršene su i druge: izostavljen je prijevod odlomka, poglavlje o odnosu B. A. Krčelića spram drugog izvornog materijala koji se pripisivao arhiđakonu Goričkom Ivanu, odjeljak sa životopisom AGI, te, dakako, popis izvora i literature, ponegdje je promijenjen tekst ili bilješke u skladu s današnjim shvaćanjima autora ili zbog ažuriranja novijih rezultata historiografije.

Naziv *Kronologija* preuzet je zbog toga da ne dođe do miješanja s tzv. *Zagrebačkom kronikom* (dalje Z), a izvor će se u radu nazivati odlomak, iako ga je M. Šufflav preimenovao u kroniku, što je djelomično preuzela i historiografija (Šišić). Razloge za to preimenovanje vidi u raspravi: M. Šufflay, János gercsei főesperes krónikájá töredékéről (O odlomku kronike arhiđakona Ivana Goričkog), Századok 38, 511—536, Budapest 1904, 513 i 514, bilj. 1 i 2 (dalje Šufflay). On je u pregledu historiografije posvetio više pažnje priložima Račkog i Tkalčića zbog njihove teže pristupačnosti ili neupućenosti mađarskih povjesničara (512) kojima je rad bio prvenstveno namijenjen, pa ću obrazložiti zbog kojih razloga sam ponovio, djelomično i šire, prikaz nekih radova koji su važni za ovu temu, unatoč njihovoj obradbi kod Šufflaya. To činim iz dva razloga: ili su dotični prilozi objavljeni u prilično »zakutnim« publikacijama, ili na mađarskom jeziku koji nije baš najjača strana hrvatske historiografije.

Odlomak sadrži i vijesti za povijest Ugarske i Njemačke, što nužno upućuje da se i ovi njegovi aspekti razmotre, ali, dakako, samo u svrhu što boljeg razumijevanja ne samo podataka o hrvatskoj povijesti XI stoljeća, na kojima će biti težište rada, već i čitavog odlomka.

² To je odlomak iz navodnog djela arhiđakona Goričkog Ivana. B. A. Krčelić, De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares, Zagrabiae 1770, 101—102 (dalje Notitiae praeliminares). Isti autor se samo poziva na to djelo AGI, ali ga ne citira, u Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabienensis partis primae tomus I, Zagrabiae 1770, 101 (dalje Krčelić, Historiae).

mira do uključivo opisa granica ustupljenog dijela Slavonije, u prilog tezi da je »scriptor domesticus« AGI upotrijebio grčke pisce za svoje raspravljanje o pripadnosti Srijema.³ Vijest odlomka da je Hrvatska vraćena u stare granice do Cetine, prema Kolleru je u skladu s podacima isprave palatina Rada iz 1057.⁴ Razmatrajući gdje je pokopan mađarski kralj Petar citira, uz neke druge autore, i odlomak kao dokaz da je on sahranjen u katedrali sv. Petra u Pečuhu.⁵ Koller je također uključio vijesti odlomka u pokušaj da njime podupre autentičnost isprave palatina Rada.⁶

Odlomak je kao izvor za hrvatsku povijest prvi ocijenio F. Rački, smatrajući da »smo iz onog izvodka vlastni zaključiti, da je taj ljetopis imao sadržavati veoma važnih vjesti iz starije prošlosti Hrvatske« i »da ljetopis Ivanov bijaše vjerodostojan«.⁷ U kasnijim radovima gdje se dotakao problema vjerodostojnosti odlomka, nikada u zasebnom radu već više usput, Rački će djelomično modificirati svoj prvobitni sud.

Rački⁸ preuzima vijesti odlomka o odnosu Krešimira prema Njemačkoj i Ugarskoj, napadima hrvatskog kralja Stjepana I na Ugarsku i njegovoj provali sve do Drine, te imenovanju bana Praske, jer »se ovi izvodi goričkog arcidjakona slažu u bitnosti s povjesti ugarskom i hrvatskom one dobe u toliko, da jih glede hrvatskih kraljeva bez svake smetnje prihvaćam« (74).

U radu o povijesti južnih Slavena u XI st. Rački pokazuje da vjeruje u autentičnost odlomka, ali je, kao što mu već Šufflay predbacuje, preuzeo samo one vijesti koje su odgovarale njegovu shvaćanju (511). Uzima iz njega kao nesumnjivu činjenicu da je Hrvatska za Krešimira II »stupila prvi put u bližnji odnošaj sa susjednom Ugarskom«, a odbacuje podatak da je Krešimirova kći bila zaručena s Emerikom koji je nosio naslov vojvode Slavonije, dajući prednost Ugarsko-poljskoj kronici pred odlomkom, ali preuzima vijest odlomka o nadležnosti hrvatskog biskupa do Drave i postavljanju Godimira banom u istoj oblasti, što bi bio »početak 'slovenske' banovine«. U

³ J. Koller, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum* tomus I, Posonii 1782, 34—35. Napomena J. Bösendorfera da se »još u Kollerovo doba znalo za njegovu (misli Petrovu; M. Š.) nadgrobnu ploču«, Istočna granica Tomislavove. Krešimirove i Zvonimirove Hrvatske u savsko-dravskom interamniju, Rad JAZU 286, 1952, 168, jedini je spomen njegova djela u okviru problematike odlomka u hrvatskoj historiografiji, no nakon usporedbe dijelova Kollerova teksta i citata s raspravom M. Šufflaya gotovo je nemoguće povjerovati da Šufflay nije poznao to djelo, iako ga uopće ne spominje.

⁴ Koller, n. dj., 49.

⁵ n. dj. VIII, na tabli X/2 AA, nalazi se crtež te nadgrobne ploče. Crtež je takav da se na osnovu njega ne može izvršiti bilo kakva preciznija stilaska analiza odnosno datiranje.

⁶ n. dj. I, 148—149. E. Szentpétery, *Az Arpád-hazi királyok okleveleinék kritikái jegyzéke* I/1 Budapest 1923, 7, označuje tu ispravu kao falsifikat.

⁷ F. Rački, *Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku povijest srednjeg vijeka*, Zagreb 1865, 548—557 (109—118) (pretiskano iz *Književnika* I, 1—4, i II, 1—3, 1864. i 1865) citirat će se prema sakupljenim raspravama (dalje Rački, *Ocjena*).

⁸ F. Rački, *Dopunjci i izpravci za hrvatsku povijest*, Rad JAZU 19, 1872, 73—74 (dalje Rački, *Dopunjci*).

skladu s vijestima odlomka, Rački tumači dolazak Zvonimira preko slavonskog banstva i bračne veze s ugarskom vladarskom porodicom na hrvatsko prijestolje.⁹

Od mađarskih povjesničara devetnaestog stoljeća. L. Szalay je upotrijebio odlomak, ali i na njega se odnosi primjedba Sufflaja da s njime postupa kao i Rački. On uzima iz odlomka vijesti o zatočenju kraljice od strane Petra, o vraćanju granice na Cetinu, o braku Jelene i Zvonimira i o pomoći Mađara Zvonimiru u borbi protiv Karantanije, o čemu ne nalazimo u odlomku ništa.¹⁰

Zastupnik suprotnog mišljenja, V. Klaić iznio ga je svakako najopširnije od svih povjesničara koji su taj izvor smatrali nevjerodostojnim i podupro ga argumentima. Polazio je od toga da rukopis »navodne Chronologiae« nije nitko ni spomenuo, a kamoli iskoristio, osim Krčelića niti prije niti poslije njega, pa pretpostavlja da bi on mogao biti autor odlomka. Misli da nije moguće uskladiti podatke Z, koju je Klaić smatrao autentičnim djelom AGI, s vijestima odlomka, i da je autor odlomka upotrijebio izvore koji nisu mogli biti poznati piscu XIV stoljeća. Optužuje kompilatora što zamjenjuje imena vladara. Na kraju zaključuje da je taj izvor »sastavljen po nekom bezsvjesnom kompilatoru (bilo vieka 14. ili 18.), te osnovan na krivom temelju *nedonosi nijedne vjerodostojne viesti za hrvatsku poviest*« (potertao M. Š.).¹¹

Međutim, bez obzira na snagu i održivost argumenata, V. Klaić, iako prenosi čitav odlomak iz djela Krčelića, raščlanjuje isključivo one dijelove koji se odnose na hrvatsku povijest, a evidentno je da se izvor, koji je uz to nevelik onsegom, mora raščlanjivati u cijelosti; osim toga polazi od apriorne teze o falsifikatu, koju i dokazuje.

I. K. Tkalić, izdavač Statutâ zagrebačkog kaptola (dalje SZK), za koje se smatra da ih je sastavio AGI, spominje u predgovoru »Ijetopis« istog autora i daje kratak sadržaj odlomka.¹²

Prilikom objelodanjivanja svojih Documenta, Račkom se ukazala mogućnost da kaže što misli o odlomku nakon rada V. Klaića. Taj rad spominje u komentaru odlomka odbijajući Klaićev prestrogi sud, ali ipak mijenja donekle svoje mišljenje, očito zbog Klaićevih argumenata, pa odlomak označuje kao »sublestae fidei«.¹³

⁹ F. Rački, Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI vieku, Zagreb 1875, 138—173 (dalje Rački, Borba). To su sabrane studije iz Rada JAZU 24/1873, 25/1873, 27/1874, 28/1874, 30/1875 i 31/1875.

¹⁰ Geschichte Ungarns von der Ankunft der Ungarn in Europa bis zur goldenen Bulle I, Pest 1866, 153, 174—5, 182 i 185.

¹¹ Vjekoslav Klaić, Ocjena odlomka iz »kronologije ili Ijetopisa« Ivana arhiđakona. Izvjestje o Kraljevskoj velikoj gimnaziji u Zagrebu 1873/74, 1874, 1—22 (dalje V. Klaić, Ocjena).

¹² Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis II, Zagreb 1874, XIV (dalje MHEZ II).

¹³ F. Rački, Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia, MSHSM VII, Zagreb 1877, 471—473 i bilj. na str. 484—485 (dalje Rački, Documenta).

Rački se još jednom osvrnuo na ljetopis AGI, odbijajući zaključak V. Klaića da je Krčelić sastavljač podataka koji se nalaze u odlomku.¹⁴ Kao glavni protuargument ističe činjenicu da Krčelić poznaje drugi izvor, Wipponov Životopis Konrada II, koji događaje opisuje drugačije nego kako je to urađeno u odlomku.¹⁵ No ipak u pitanju autorstva Rački ne kaže da je to sigurno djelo AGI, već smatra da je rukopis koji je Krčelić »zbilja« imao pred sobom sadržavao ljetopis XIV st., tj. iz vremena AGI (206). On smatra istinitim »glavne podatke« ljetopisa o odnosu Hrvatske i Ugarske u prvoj polovini XI st., o Slavoniji za sv. Stjepana i njegovu savezništvu s Hrvatskom, dok za neke pojedinosti uz te vijesti dopušta da su »pogrešne ili netočne«, a o čitavom izvoru kaže »da oni odlomci ne samo nису događajem suvremeni nego da postaje mnogo kasnije, i da su postali na podlogi starijih bilježaka kombinovanjem potonjega pisca« (207).

U svom pregledu izvora za mađarsku povijest u doba Arpadovića H. Marczali donosi šturu ocjenu našeg izvora, i to u dodatku među izabranim falsifikatima. Osim što se u bilj. 6 na str. 132 poziva na Documenta Račkoga, koji je kao izdavač označio izvor »slabo vjerodostojnim«, njegov glavni argument protiv autentičnosti odlomka je »činjenica« da se on temelji na Kedrenu, kronici Alberta iz Stada i Anonimu (notar kralja Bele II ili III?) — »izvorima koji su poznati tek od XVIII stoljeća«.¹⁶

V. Klaić je ponovo raspravljao o problemu odlomka, posvetivši mu čitavo poglavlje¹⁷ u kojem razrađuje svoje mišljenje izrečeno 1874, djelomično ga modificirajući. U prilog mišljenju da je to »spis kasnije dobe, a uz to nimalo vjerodostojan«, nabroja veći broj srednjovjekovnih izvora, njemačkih i ugarskih, te jedan bizantski, iz kojih je navodno sastavljač — isključuje AGI i bilo kojeg pisca XIV st. — crpio vijesti, ali to može dokazati neprijepono samo za opata Alberta iz Stada. Također ponavlja argument o nemogućnosti usklađivanja podataka odlomka i onih iz Z, koju prinisuje AGI. Klaić se poziva na Krčelićev opis borbe zagrebačkog biskupa Nikole

¹⁴ F. Rački, *Scriptores rerum chroaticarum* pred XII. stoljećem, Rađ JAZU 51, 1880, 205—207 (dalje Rački, *Scriptores*).

¹⁵ n. dj., 206 i bilj. 4.

¹⁶ »[...] entnommen, welche Quellen erst im XVIII. Jahrh. zugänglich gemacht wurden«. 162. A. Magyar történet kútfoi az Arpádok korában, Budapest 1880, 133, i njemački prijevod, Berlin 1882, 162.

¹⁷ V. Klaić, *Slavonija od X. do XIII. stoljeća*, Zagreb 1882, 21—30, poglavlje V (dalje V. Klaić, *Slavonija*) (Pretiskano iz *Vienca*, gdje je ta rasprava izlazila u nastavcima 1882. u br. 35—42 pod naslovom »Da li je nekadanja Slavonija bila isprvica hrvatska ili ugarska zemlja«); iste godine djelo je preveo na njemački jezik I. Bojničić. Šufflay ga citira prema njemačkom izdanju, pa treba upozoriti da se paginacija ne podudara s originalnom i da Bojničić griješi — ispustio je da označi bilješku hrvatskog teksta 32 već je označuje s 33 i redom dalje, što bi moglo prilikom nepažljivog čitanja izazvati zabunu. Ispušten je samo broj 32, ali ne i bilješka.

Začuduje da se V. Klaić u ovoj raspravi uopće nije osvrnuo na rad Račkoga, *Scriptores*, iako je potonji izašao dvije godine prije ove rasprave.

Stjepanića protiv plaćanja anata, na što je smatrao da ima pravo kao ugarski biskup jer se zagrebačka biskupija nalazi u Slavoniji koja je oduvijek činila integralni dio Ugarske (29). U prilog toj tvrdnji Klaić navodi »svjedočanstvo naše kronike« u kojoj se mogu naći vijesti, identične onima iz odlomka, o prijelazu dijela Slavonije od sv. Stjepana kralju Krešimiru, priključenju Ugarskoj za Andrije I i ponovnom prijelazu preko Jelene Zvonimiru, da bi se poslije njihove smrti ponovo združio s Ugarskom.¹⁸ On postavlja pitanje nije li sam biskup sastavio odlomak, ili pak, djelovao kao »inspirator« na sastavljača odlomka,¹⁹ ali je pri tome smetnuo s uma nekoliko činjenica: 1. da je on samo nekoliko stranica prije u istom radu ustvrdio da je autor odlomka upotrijebio izvore koji su poznati tek od XVIII st. (25—26), a Nikola Stjepanić djeluje potkraj XVI i na početku XVII st.; 2. da se u memorandumu navode »svjedočanstva kronika«, dakle u množini, pa iako su vijesti memorandumima i odlomka suglasne po smislu, one to nisu toliko da bi se mogla dokazati njihova međuzavisnost u smislu kako to Klaić hoće.

Već je Šufflay taj isti navod iz Krčelića upotrijebio da bi ga oslobodio svake sumnje u mogućnost da je on sastavljač odlomka, jer je, eto, već pisac XVI st. preuzimao vijesti odlomka.²⁰ No Šufflay ipak primjećuje da bi, u slučaju da je odlomak falsificiran, trebalo prihvatiti mišljenje V. Klaića o »sastavljačkoj« djelatnosti Nikole Stjepanića. Međutim, Šufflay to odbija jer to nije u skladu sa cjelokupnim radom Krčelića, koji bi, smatra on, ipak spomenuo da je odlomak spis novijeg vremena kada bi to on zaista bio. Povrh svega podaci memorandumima obuhvaćaju kronološki šire razdoblje nego odlomak.

To su dva moguća, ali ne i jedino moguća, tumačenja izvoda iz memorandumima. Moguće je također pretpostaviti da su vijesti o Slavoniji u memorandum dospjele iz neke danas nepoznate, izgubljene kronike, što riječi izvoda memorandumima dopuštaju. Očito je da se to mjesto ne može jednoznačno tumačiti, pa ćemo ga za sada ostaviti po strani.

Na kraju životopisa AGI Tkalčić u okviru opisa njegovog književnog rada spominje »jošte jedno povjestno djelo, (prvo bi bilo SZK; M. Š.) koje on (Krčelić) prozva 'chronicon'«. Nakon donošenja sadržaja odlomka, Tkalčić drži da čitavo »ovo umovanje«, unatoč poznavanju stranih povijesnih izvora, ne donosi vjerodostojnih vijesti o Slavoniji, jer se radi o »pukoj kombinaciji« i »ne pruža nikakav baš historijski podatak za razjašnjenje odnošajah među Arpadovci i Držislavovići« (134), te se poziva na Ocjenu Klaića i Documenta

¹⁸ »Haec, Cronicis nostris testantibus, ante Geysam, Ungariae se conjunxit, ut antiquae Pannoniae vera pars et membrum, vocabaturque Ducatus Hungariae. A Stephano S. pars ad occidentem, meridiemque versa, Cresimiro, Regi Croatiae cessa fuerat, sed ab Andrea I recuperata, iterum cum sorore Ladislai I obtigit Demetrio Svinimir nominato. Ab hujus, Sororisque Ladislai morte, ut dos data, redire debens recepta, perpetuo cum Hungaria permanet conjuncta; est enim utraque, Pannonia vetus.« Krčelić, *Historiae*, 311—312.

¹⁹ V. Klaić, *Slavonija*, 28—30.

²⁰ Šufflay, n. dj., 513, bilj. 3 i 4.

Račkoga. Za dio »kronike« na koji se Krčelić samo poziva u opisu borbi Andrije III, te Vaclava, Otona i Karla I, kojima je AGI bio suvremenik, smatra da je šteta što ga Krčelić nije priopćio u opširnijem citatu, jer bi to razbistrilo mnoga pitanja (134).²¹

Negativno mišljenje o autentičnosti odlomka zastupao je i Gy. Pauler u sintezi mađarske nacionalne povijesti u vrijeme Arpadovića.²²

M. Šufflay²³ je dao do sada najtemeljiti prilog kritici odlomka, s najdubljim poznavanjem izvora djelomično navedenih u Račkog.²⁴ Nakon ne suviše iscrpnog i temeljitog pregleda historiografije do njegova vremena (ispušteni su Koller i Rački, Scriptoros), Šufflay se osvrće na argumente, kako on kaže, negativne za autentičnost odlomka — na žalost samo na neke koje uglavnom uzima iz radova V. Klaića. Čini se da ih suviše brzopleta odbacuje, a da ih nije pažljivije analizirao. Negirajući Klaićev pristup odlomku, on usmjeruje težište svog rada na traženje izvora vijesti u odlomku. Kao jedan od najvažnijih izvora takve vrste uzima kroniku XI st. iz Pečuha, koju je pokušao iskonstruirati iz podataka koje je uzeo iz odlomka. Autentičnost jednog izvora, odlomka, ne provjerava se baš najlakše i najsigurnije putem hipotetičnih izvora, koji se, štoviše, pokušavaju rekonstruirati iz njega samoga. Činjenica je da jedna grupa podataka kojoj drugi istraživači nisu poklanjali dovoljno pažnje — a moguće je te vijesti provjeriti preko drugih, dijelom i ugarskih, izvora — zaista omogućava pretpostavku da bi mogli potjecati iz Pečuha. No čini se da se Šufflay toliko oduševio svojim otkrićem da je pretjerao. Sam ističe da se ne želi hvaliti kako je izvore koje je AGI preuzeo iz hipotetične Pečujske kronike iscrpno istražio niti da se sve što donosi u vezi s odlomkom doista i odnosi na spomenute izvore (533). Upotrijebio je i druge ugarske izvore za utvrđivanje izvora vijesti, u nešto manjem opsegu i njemačke, a u najmanjoj mjeri hrvatske izvore, što je donekle i razumljivo s obzirom na oskudnost relevantnih hrvatskih izvora. Smatram da ipak nije potpuno iscrpio i spomenute izvore.

Kako V. Klaić polazi u svom radu od apriorne teze o falsifikatu, tako Šufflay postupa suprotno. U zaključku kojim potvrđuje svoj stav smatra da je Krčelićev izvještaj o autorstvu odlomka vjerodostojan, tj. da je autor AGI (535). »Kao glavni izvor odlomka AGI je upotrijebio *kroniku* koja je nastala

²¹ I. K. Tkalčić, Ivan arhidakon Gorički domaći pisac u XIV. vijeku, Zagreb 1886. Rad JAZU 79. 71—134 (dalje Tkalčić, AGI). Zanimljivo je da i ne spominje rad Račkoga, Scriptoros.

²² A Magyar nemzet története az Arpád-házi királyok alatt I, Budapest 1893, bilj. 145, 528 (isto mišljenje je ponovio u drugom izdanju iz 1899).

²³ Vidi bilj. 1 ovog rada. Pokušao sam štogod u vezi s raspravom ili AGI naći u rukopisnoj ostavštini M. Šufflaya u Arhivu Hrvatske, ali potraga je bila bezuspješna, što u krajnjoj liniji i ne začuđuje. U vrijeme pisanja rasprave Šufflay boravi na studijama u Institutu za povijesna istraživanja u Beču 1902—03, a zatim 1904—08. bio je kustos Narodnog muzeja u Budimpešti, a poznato je da je taj fond još prije dolaska u Arhiv Hrvatske bio nekoliko puta pročešljan od policije, pa je sigurno tom prilikom štošta odneseno, što se i vidi iz materijala koji je preostao.

²⁴ Documenta, 473 i 484—485.

potkraj XI st. u Pečuhu, u kojoj se navode događaji do početka vladavine Ladislava. Ova *Pečujska kronika*, čiji je autor jedan svećenik, u bliskom je srodstvu, dapače možda i identična, s izvorom pod naslovom *Antiqui libri de gestis Hungarorum*, koji se spominje u poznatim ugarskim kronikama. Autor je za doba sv. Stjepana po svoj prilici upotrijebio suvremene službene bilješke a vijesti koje se odnose na vladavinu Petra preuzeo iz *Althajmskih anala* (dalje AA) do 1046; zadnji izvještaji su mu suvremeni. Osim toga izvora AGI je iskoristio i *Stadejske anale* i jednu nepoznatu staru južno-dalmatinsku kroniku.²⁵

Čini se da je Šufflay jedini ispravno uočio neke indicije koje su ga mogle, da je opreznije na njima gradio, dovesti do rezultata koji ne bi uključivali u toj mjeri potrebu za hipotetičnošću i gotovo nemogućnost provjeravanja, a dali bi sigurniji temelj za dalje proučavanje problematike odlomka i svih onih pitanja koja se uz njega vezuju.

Mišljenje da je odlomak kasniji falsifikat iznio je F. Šišić uzgredno spominjući da ga »po njegovom mišljenju«, treba pripisati Pavlu Ritteru Vitzeviću, no na žalost bez ikakvih argumenata.²⁶ Šišić se poziva na mišljenje V. Klaića i njegov rad o pitanju odlomka. Šufflayev rad smatra promašenim.

Odlomak je upotrijebio u raspravljanju o hrvatsko-koruškom ratu D. Gruber, poklanjajući mu vjeru u pitanju Zvonimirovih zaruka i titule bana.²⁷ Treba napomenuti da okvir u kojem te podatke upotrebljava, tj. poglavlje »O hrvatsko-koruškom ratu«,²⁸ nije u historiografiji prihvaćen.²⁹

²⁵ U mađarskom originalu glasi ovo mjesto kako slijedi: »A töredék förrásául János egy krónikát használt, mely a XI-ik század végén Pécssett keletkezett és benne az események László uralkodásának kezdetéig voltak elmondva. Ennek szerzője papi ember volt. Ezen pécsi krónika közeli rokonságban áll, sőt talán azonos az ismert magyar krónikákban említett *Antiqui libri de gestis Hungarorum* című forrással. A krónika írója Szent István korára nézve valószínűleg az egykorú hivatalos feljegyzéseket használta, a Péter uralkodásra vonatkozó adatokat pedig az *altaichi annalesek* —ből szedte 1046-ig; utolsó tudósításai egykorúak. — Ezen forráson kívül János foesperes még a *stadei annalesek* és egy ismeretlen régi *dél-dalmát* krónika feljegyzéseiből is merített.« Šufflay, 536.

²⁶ F. Šišić, *Geschichte der Kroaten I.* Zagreb 1917, 209, bilj. 2, i 374, bilj. 2. Iako je negativno mišljenje o odlomku iznio i 1925, nigdje nije objasnio kako je došao do podatka da je Emerikova žena bila kći hrvatskog kralja Krešimira (Priručnik izvora hrvatske historije I/1, Zagreb 1914, 295), vijest koju je mogao naći isključivo u odlomku.

²⁷ D. Gruber, *Nekoja pitanja iz starije hrvatske povijesti II*, *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva Zagreb XX* 4, 1918, 240—241, bilj. 8.

²⁸ Gruber, n. dj., 236—244.

²⁹ F. Šišić, *Hrvatska povijest od najstarijih dana do potkraj 1918. I* (Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara 1—3), Zagreb 1925, 577, bilj. 54 (dalje Šišić, *Povijest*); M. Barada, *Dinastičko pitanje u Hrvatskoj u XI. stoljeću*, *Vjesnik za historiju i arheologiju dalmatinsku L* za 1928—29, Split 1932, 193, bilj. 50 (dalje Barada, *Dinastičko pitanje*).

U do sada najopširnije koncipiranoj povijesti Hrvata do 1102, Šišić je samo ponovio svoje mišljenje iz 1917.³⁰

M. Barada je upotrijebio odlomak kao jedan od važnijih argumenata u prilog tezi o slavonskom banatu ili dukatu, iako o njemu nema suviše dobro mišljenje smatrajući da je AGI »pobrkan i slabo pouzdan«, ali da se unatoč tome ne može zbaciti u cijelosti »jer sadrži mnoge tačne pojedinosti«. ³¹ Barada preuzima vijesti o Slavoniji do tridesetih godina XI st. koje donosi odlomak, a odbacuje ime kralja Krešimira II.

U Katalogu ugarskih izvora od A. F. Gombosa odlomak se naziva »kronika« i označuje kao »sublestae fidei«, vjerojatno po ugledu na Documenta Račkog. Kao autor navodi se AGI.³²

C. A. Macartney je još 1938. otpočeo objavljivati seriju rasprava o ugarskim ranosrednjovjekovnim izvorima,³³ ugledavši se očito na R. F. Kaindla, koji je to uradio četrdesetak godina prije njega, pa je neke njegove rezultate trebalo podržati reviziji na temelju radova Domanovszkog i Hómana. Da li u tim, meni nepristupačnim, studijama ima bilo što važnije o odlomku, nije mi poznato. Činjenica je da se u djelu istog autora u kojem su sabrani u obliku pregleda rezultati ukupne literature kao i svih do tada objavljenih rasprava Macartneya, u dijelu teksta koji se odnosi na odlomak ne navodi niti jedna nekonzultirana rasprava, pa smatram da neće biti preuranjeno ako zaključim da u tim raspravama (III—V) nema ništa važnije o odlomku.³⁴ To donekle iznenađuje jer Macartney u uvodu pregleda (str. X) zamjera E. Szentpéteryju³⁵ da je pogriješio što nije unio među razmatrane ugarske izvore i problem AGI.

³⁰ Šišić, Povijest, 487, bilj. 52 i 639, bilj. 41, daje isti tekst — vidi ovdje bilj. 26. Budući da je Šišić svoje mišljenje ponovio, pokušao sam ustanoviti da li eventualno postoji u rukopisnoj ostavštini Pavla Rittera Vitezovića neka osnova za takav njegov stav. Unatoč traganju po Vitezovićevoj rukopisnoj ostavštini, nisam uspio naći ništa što bi upućivalo na neku vezu sa Šišićevim mišljenjem.

³¹ Barada, n. d., 166—170. Dio historiografije gleda na pitanje »slavonskog dukata ili banata« nešto drugačije, a promjene je inicirao sam Barada. Usp. N. Klaić, Da li je postojala Dalmatinska marka Bečke ilustrirane kronike, (125—138) Zgodovinski časopis XIX—XX, 1965—66, Ljubljana 1966.

³² A. F. Gombos, Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. sv. II. Budapestini 1937, 1299 br. 3138.

³³ C. A. Macartney, Studies on the earliest Hungarian historical sources I i II AECO 1938. Rasprave III—V koje je objavio u istom časopisu 1940. i 1942. (1941) nisu mi do sada bile u cijelosti pristupačne.

³⁴ The Medieval Hungarian Historians. A Critical and Analytical Guide. Cambridge 1953, 150—151 (dalje Guide).

³⁵ Pod uredništvom Szentpéteryja grupa tada najistaknutijih povjesničara, ne samo iz Mađarske, obradila je ponajvažnije izvore za povijest u doba Arpadovića. Svaki izvor ima predgovor (vrlo instruktivan u većini slučajeva), a zatim slijedi kritičko izdanje izvora. Djelo nosi naslov Scriptorum rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum (dalje SRH), Vol. I i II, Budapestini 1937. i 1938. Na žalost, samo izdanje teksta izvora nije urađeno pregledno, tako da

U već spomenutom djelu Macartney je posvetio, u skladu sa stavom iz uvoda, doličnu pažnju odlomku. Za odlomak smatra da je »vrlo interesantan, ako je autentičan« i da dok ne bude moguće ispitati rukopis, neće se moći odrediti izvor kronološki niti ustanoviti njegova vjerodostojnost.³⁶ Stječe se dojam, na temelju odbacivanja nekih argumenata protiv autentičnosti odlomka, da je Macartney ipak sklon da povjeruje u autentičnost izvora koji je »začudujuće jasno uvjerljiv«.

U Historiji naroda Jugoslavije I, 1953, J. Šidak je opisao stanje problema riječima: »Do danas je ostalo spornim pitanje, mogu li se smatrati autentičnim podaci tobožnje 'Chronologije' zagrebačkog kanonika, arhidjakona goričkog Ivana [...]«³⁷ Tu ocjenu slijedi koncizan genetički pregled važnijih radova za oba mišljenja, contra i pro, o autentičnosti odlomka.

Ovo stajalište, nešto sažetije ali nepromijenjeno, Šidak je ponovio i u Enciklopediji Jugoslavije.³⁸

U priručniku izvora za ranosrednjovjekovnu povijest S. Antoljak se pridružio mišljenju iznesenom u HNJ I te smatra »da treba da se provede stroga kritička analiza odlomka, što će svakako dovesti do pozitivnog rezultata« (47).³⁹

N. Klaić je dala ocjenu odlomka i historiografije u prvom poglavlju svoje »Povijesti Hrvata u ranom srednjem vijeku«. ⁴⁰ Težište stavlja na podrijetlo podataka iz hrvatske povijesti koji su dodani ugarskim podacima i čine »osobitost izvora«. Za razliku od Šufflaya, koji podatke o banovima Godimiru i Praski »pronalazi« u nepoznatoj južnodalmatinskoj kronici, ona ih vrlo argumentirano i prihvatljivo locira u Zadar. Prema podatku o nadležnosti hrvatskog biskupa do Drave odnosi se s »mnogo nepovjerenja«, a ima »dojam«

je u bilješkama komentara dosta teško snaći se zbog toga što su upotrijebljena slova, brojevi, zvjezdice i bilješke na margini, pa je to Macartney u Guideu pravilno primijetio.

³⁶ 150—151. Na nepunu stranu i pol Macartney je uradio toliko grešaka da to upravo začuduje. Navodeći izdanja odlomka Documenta Račkog pripisuje Theineru i kaže da su izostale bilješke, a one su nekoliko stranica dalje. Miješa Slavoniju sa Srijemom i očekuje neki rukopis odlomka. Evidentno je da unatoč tim promašajima — koji su proizišli dijelom iz nepoznavanja hrvatske historiografije, što se događa kada se o povijesti jednog naroda informira, čini se, samo na temelju literature drugog naroda, i to na jeziku koji nije materinji samom autoru — ipak Macartneyev rad nije moguće ne uvažiti.

³⁷ HNJ I, 234.

³⁸ Tom IV, Zagreb 1960, 400—401.

³⁹ Izvori za istorijata na narodite na FNRJ za sreden vek, Skopje 1962, 46—47. U drugom izdanju Izvora za historiju naroda Jugoslavije, srednji vijek, Zadar 1978, pos. izdanja 2, 30, Antoljak je opširniji, ali ne mijenja svoje mišljenje.

⁴⁰ To je poglavlje najprije izašlo kao skripta: Pregled izvora i historiografije za hrvatsku povijest do XII. stoljeća, Zagreb 1967, 28—31, zatim u okviru Povijesti Hrvata u ranom srednjem vijeku, 1971, 29—31. Tekstovi sadrže razlike u ocjeni odlomka AGI, koje iznenađuju tim više jer između 1967. i 1971. niti N. Klaić niti bilo tko drugi nije objavio išta u vezi s problematikom odlomka. Tekst identičan onom iz 1971. nalazi se i u drugom izdanju tog djela iz 1975.

da je kompilator umetnuo podatke o zaručnici Emerika. Podaci o Zvonimiru joj se »čine mogućim« jer se ne protive vijestima drugih izvora o njemu. O čitavom odlomku kaže da »nemamo za sad dovoljno dokaza na osnovu kojih bismo odlomak morali potpuno baciti kao izvor za prvu polovicu XI st.« i da, »iako bi se o tom izvoru moralo još mnogo raspravljati, ipak nam se ne čini potrebnim potpuno baciti Šufflayevu teoriju o autorstvu AGI«.

Prilikom unošenja toga poglavlja u Povijest Hrvata provedene su u tekstu mnoge stilske promjene, a nestao je zaključak da o izvoru još treba raspravljati.⁴¹

Mišljenja o našem izvoru mogu se podijeliti u tri glavne grupe. Navest ću samo glavne predstavnike: a) potpuno odbacivanje i odlomka i autorstva AGI — V. Klaić, mađarska historiografija gotovo bez izuzetka i F. Šišić; b) potpuno prihvaćanje odlomka i autorstva AGI — M. Šufflay; c) djelomično prihvaćanje uz neke rezerve, ili prema nekim vijestima odlomka ili prema autorstvu AGI — F. Rački, M. Barada i N. Klaić.

Koliko mi je poznato, mišljenje N. Klaića izneseno u Povijesti Hrvata 1971 (1975) posljednji je prilog o odlomku.⁴²

Ako raščlanimo odnos povjesničara prema odlomku, uočiti ćemo jednu zanimljivu pojavu. Povjesničari kojima su radovi o odlomku na neki način prvijenji, V. Klaić i M. Šufflay, dolaze do dijametralno suprotnih rezultata, a većina povjesničara koji se osvrću na odlomak u punoj zrelosti, dakle u vrijeme kada su sami stvorili »svoje vlastite« koncepcije hrvatske povijesti, uglavnom su uzimali iz odlomka samo one vijesti koje su se uklapale u njihovu koncepciju.

II

B. A. Krčelić je prvi objavio tekst odlomka, unijevši ga u obliku citata u *Notitiae praeliminares* (101—102), i uopće je jedini povjesničar koji je navodno imao uvid u djelo koje je prozvao »Chronologia«, i čiji je dio odlomak,

⁴¹ U pregledu izvora u Povijesti Hrvata došlo je zacijelo do ispadanja jedne bilješke, jer je to jedino moguće objašnjenje za razumijevanje bilj. 73, 29: »F. Rački je dao ocjenu rada Ivana Goričkog u Književniku I, str. 548—557. Rački je uzeo u obranu i autora Ivana Goričkog i sam tekst Kronike prigovarajući V. Klaiću zbog odveć oštra napadaja na autentičnost tog izvora.« Ocjena Račkoga izlazi 1864, a rad V. Klaića 1874, dakle trebalo je citirati ili *Documenta* ili Rački, *Scriptores*, iz 1880. gdje Rački zaista čini ono što je u bilješci navedeno. U pregledu izvora (skripta) stav iz bilj. 73 nije izdvojen u bilješku.

⁴² Poslije Šufflayeva rada nije mi poznat ni jedan prilog o odlomku u mađarskoj historiografiji, osim usputnih napomena u Gombosovu Katalogu izvora i u predgovoru Z u SRH. Rad Gy. Györffyja, *Szlavónia kialakulásának oklevéltikái vizsgálata* (Kritičko istraživanje isprava koje se odnose na postanak Slavonije), 1970, 223—240, *Leveltári közlemények* 41, szám 2, Budapest 1970. ne pridonosi mnogo novoga ni ti temi koju obrađuje, zbog mimolaženja upotrebe rezultata hrvatske historiografije, a ni ti problematici odlomka koji autor u bilj. 80, 236. smatra neautentičnim. Naprosto je nevjerojatno kako je moguće da kod upućivanja na relevantnu literaturu za odlomak ispusti rad Šufflaya, objelodanjen u centralnom mađarskom časopisu (*Századok*, 1904), postupak koji nije moguće protumačiti slučajnom omaškom, već namjernim prešućivanjem mišljenja koje nije u skladu s koncepcijom Györffyja.

a pripisao ga je AGI. Kronologiju spominje, kako je već rečeno, i u svom djelu *Historiae* (101).

Kako rukopis »*Chronologiae*« nije do danas pronađen — osobito intenzivna potraga za njim bila je u drugoj polovini XIX st. — otpada svaka direktna mogućnost vanjske kritike, a sažet stil kojim je odlomak pisan, pa i njegov nevelik opseg, gotovo da onemogućuju tekstološko uspoređivanje s drugim izvorima. To upućuje na potrebu da se traženju dodirnih točaka s drugim izvorima pokloni najveća moguća pažnja.

Krčelićev tekst je bez promjena unio V. Klaić u rad *Ocjena* (5—6). Rački ga je ponovo publicirao u zbirci izvora *Documenta* (471—473 i bilj. 484—5), gdje je odlomak ponešto izmijenjen, u skladu s djelom u kojem je publiciran, snabdjeven objašnjenjima, bilješkama i upućivanjem na neke glavne izvore relevantne za događaje koji se u njemu spominju.

Tekst odlomka donosi ovdje prema Krčeliću, dok komentar i bilješke Račkoga neću ponavljati, već ću se na njih kritički osvrnuti u samoj raščlambi teksta.

»Satis indagavi, quaesivi, quando et qualiter, haec pars Sclavoniae, devenit ad Croatiae Reges, et ab Hungaris, ac Regno Hungariae est amissa? sed hic vere quadrat, quod scripsit Alber. Ab. Stad. Rara fides ideo est; quia multi multa loquuntur. Dum sanctum Pannoniae totius Regem, cum exercitu petiisset Counradus Imperator. Croatiae Rex Cresimirus, S. Stephanum adjuvit, et XVI. Kal. Septembris, victoriam habuerunt. In rei hujus remunerat:onem, dum anno MXXXI. Counradus cum Stephano per ambasciatores Emerico adjuvante paciscerentur, pars haec Sclavoniae, quae Regni erat Hungariae, nam pars, a decennio Diogeni Duci Syrmensi parebat, a Culpe in Savum influentiam, per fluvium Trebes, et campum luteum, sive Czernytz ad Dravum usque, Regi Croatiae cessit. Tum Episcopi Croatiae jurisdictione ad Dravum extensa est; et Godimir, quasi fructus pacis, Banus a Cresimiro declaratur. Haec amicitia cessioque, ne civiles faciat S. Stephano motus, filia Cresimiri, futura uxor, sive sponsa Emerici Ducis Sclavoniae declaratur. Mors Emerici, sequente anno secuta, evertit connubium. Petrus, pro Emerico, Titulum Sclavoniae Ducis obtinuit. Qui recuperare volebat Sclavoniam, dotis titulo datam, ut dicebatur sponsae Emerici. Verum S. Rex quietis pacisque amans, iniquum censuit; sponsam jure suo privare. Quare Petrus, ut magis pio Regi placeat, Cathedralem S. Petri Quinque-Ecclesiis absolvit. Anno MXXXV. altero quem nostri Zeanum vocant in Regno Croatiae succedente, et Stephani Regis terras molestante, volebant Hungari, ut cessas partes Sclavoniae, recipiat. Rex, non convenire Regi; ut data semel recipiat, respondit, praecipue dum bellum apertum non inferrent, Itaque 1038. mortuo Sancte Rege, dum viduam ejus excludi non posse videretur, ipsa Petrum, quā destinatum a marito Regem ut dicebatur, in Socium curarum assumpsit. Sed is totum habere cupiens, eam custodiae angustiis conclusam, misere habuit. Duces, Episcopi, Comites, ad quos Regno providere pertinebat, sibi metuentes, dum haec patrari cum Regina videbant, Samuelem Ducem, Oba dictum, qui ex primis Hungarorum Ducibus, Etheo nempe descenderet, Regem dicunt. Petrus fugit ad Henricum. Oba vero, ob receptum Petrum; Bojoaris et Carentinos est depraedatus. Postquam autem Henricus, Petrum adniteretur reponere, Stephanus Croatiae Rex Volosclavus appellatus, montes Trivallos et Servios ad Drinum usque

vastavit, et Banum Prasca constituit. Petro reposito, Andreas fuit oppositus, qui, Petrum Regem in Ostersich captum, excaecat. Petrus sequente anno mortuus, Quinque-Ecclesiis sepelitur. Andreas Rex stabilito sibi Regno, de recuperandis Regni iuribus sollicitus, Adalbertum fratrem Ducem fecit Sclavoniae. Radus autem Palatinum Regni. Isti Regem Croatiae coarctârunt, et Sclavoniam ad veteres limites Zettine fluenti reduxerunt. Dicunt Belae memorias servari, in Belica, Belovar, aliisque locis. Adalberto sive Bela Duce, ob coronatum puerum Salamonem. ac Heinrici filiam, ei sponsam ordinatam, cum Rege Andrea Marte aperto pugnante, licet Dux Bohemorum cum exercitu Andream juvisset, in fuga tamen Rex Andreas ex equo cadens et mortuus, factum est, quod Dux Bela Regno potiretur. Qui Salamonem in Ostervizza praeclusit. Henricus indigna haec censens, Ostervizzam venit, sponsam Salamoni dedit, ac audita Belae morte, cum exercitu in Pannoniam intrans, Salamonem Regno et Coronam restituit. Filii Belae, Geysa et Ladislaus in Poloniam fugiunt, ac inde cum exercitu reddeutes, Episcopi et Proceres sic component, ut duae partes Salamoni tertia Ducum esset. Quibus pactatis 1064. Quinque-Ecclesiis coronatus est Salamon. Eadem occasione Bano Svinimir Ducum Sororem, uxorem datam volunt, et cum ea cessam Sclavoniae partem, uti olim a Stephano Rege, data fuerat filiae Cresimiri, sponsae Ducis Emerici. Reliquum Ladislaus habuit, cum parte Hungariae usque ad Tisciam et Arabonem, ut essent in Comitatu Crisiensi multae memoriae Ladislai. Affinitate hac, Svinimir potens factus, ad Regnum Croatiae pervenit. Ladislaus et Geysa ad Coronam Hungarorum. Salamonem Bojorarii ipsi, quod ipsi nihil obtinuissent, sunt persecuti, quod postremo carens Regno desierit.⁴³

⁴³ Uvrstivši odlomak u Documenta, 471—473 i 484—485, bilj. 1—24, Rački je mogao upotrijebiti samo tekst koji je objavio Krčelić. U tom izdanju Rački razrješava kratice koje nisu problematične npr. S=sanctus i slične, usuglašava pisanje velikih i malih slova suvremenim pravilima, stranim Krčeliću, djelomično to isto čini s interpunkcijom, j zamjenjuje s i, npr. hujus=hulus, jure=iure. No teško je razumjeti zašto je ispustio dio teksta u ovoj rečenici: »Rex non convenire Regi; ut data semel recipiat, respondit, praecipue dum bellum apertum non inferent« (potertano je ispušteno). Iznenaduje da Rački nije popratio ni komentaram ni bilješkama mjesta u tekstu odlomka koja zbog iskvarenog jezika nisu dovoljno razumljiva. Prvo mjesto je vrlo važno, v. 9 ovog rada. Ako je riječ o istom dijelu Slavonije, na što tekst ukazuje — iako bi mjesto pars haec bilo pravilnije reći *partem hanc* — onda je to nemoguće uskladiti s drugim dijelom rečeničnog perioda gdje se opisuje dio granice koja je moguća, bez obzira kako ubicirali *campum luteum sive Czernytz*, pod uvjetom da interpolaciju *a decennio Diogeni duci Syrmiensi parebat* protumačimo kao oblast koja je na istočnoj granici novostečenog dijela Slavonije. Iako Konstantin Diogen ne vlada tom oblašću poslije 1029, ona pripada u trećem i četvrtom deceniju XI stoljeća Bizantu, a ne Ugarskoj ili Hrvatskoj. Druga nejasnoća vezana je uz zadnju rečenicu odlomka. Rečenica u tom obliku nije razumljiva. Moguća objašnjenja su: nerazumljivost potječe otuda što je prijepis teksta prekinut prije završene misli, kraja rečenice, ili zbog pogrešnog prijepisa odnosno razrješavanja kratice od Krčelića, koji je u tekstu XIV st., vjerojatno pisanom goticom, kraticu za *quoad* razriješio kao *quod*. Nije isključeno da je prije *quod* stajalo *ita*.

III

Dosadašnji istraživači, V. Klaić i M. Šufflay, polazili su u raspravljanju o problematici odlomka od najtežeg pitanja — da li je ili nije AGI autor odlomka odnosno Kronologije, i u zavisnosti od odgovora na nj »usmjeravali« rezultate svojih radova. Taj se pristup mora odbaciti, jer danas nije moguće — ranije se to činilo — pripisivati s bilo kakvom sigurnošću vrijednom pažnje Z AGI i upotrijebiti taj tekst kao najvažniji komparativni materijal u određivanju autorstva odlomka.

Zagrebačka kronika — pregled ugarskih vladara do Ludovika I — čini uvod u Statute zagrebačkog kaptola, a budući da se sačuvala u istom rukopisu uz katalog zagrebačkih biskupa koji je, kao i SZK, vjerojatno sastavio AGI, pripisivana je također njemu. Svojom zanimljivošću problematika Z je dva da zaostaje za onom odlomka. Dakako, ne svojim podacima za hrvatsku povijest, već svojim, do danas nedovoljno točno određenim, mjestom i odnosom prema ugarskim izvorima. U ovom radu ograničit ću se na sažetiji pregled historiografije o tom izvoru, a razmatrat ću samo poneko pitanje koje se može vezati uz problematiku odlomka.⁴⁴

Prvo izdanje Z nalazi se u djelu J. Kollera.⁴⁵ Rački je smatrao Z djelom AGI.⁴⁶ Tkalčić je mislio da ona nije djelo AGI, već da ju je 1354. napisao prepisivač čitavog rukopisa koji je urađen »površno« na temelju »kronike« AGI. Glavni razlog za odricanje autorstva AGI Tkalčić vidi u ispuštanju Andrije III iz reda ugarskih vladara, što mu se činilo nespojivim s AGI.⁴⁷ Tkalčić svodi opis vladavine (borbu) Andrije III na Krčelićeve riječi: »Haec Joannis archidiaconi Cronologia, res has anotant: fusius.«⁴⁸ No te riječi, barem prema onom što Krčelić donosi na istom mjestu, odnose se na borbu Vaclava, Otona i Karla, poslije smrti Andrije III o kojem u tom okviru nema spomena. Izostavljanje Andrije III iz Z otpada kao argument protiv autorstva AGI. Razlozi za neautorstvo AGI sasvim su druge prirode.

Istaknut ću važnost koju može imati ispuštanje vijesti o Andriji III, koje tim više iznenađuje što u Varadinskoj kronici (dalje W) nailazimo na dosta

⁴⁴ Opširnije ulaženje u problematiku odnosa između Z i drugih izvora, poglavito mađarskih, zahtijevalo bi suviše prostora koji bi ozbiljno narušio kompoziciju ovog rada, potisnuvši u drugi plan problematiku odlomka. Toj problematici moralo bi se pristupiti s mnogo više akribije, nego što su to uradili Kaendl i Macartney, kao i s dubljim uvidom u mađarsku historiografiju, i kritičkim odnosom prema njezinim dostignućima.

⁴⁵ Koller, n.d. VII, 1812, 337—344.

⁴⁶ Rački, Ocjena, 115—116.

⁴⁷ MHEZ II, predgovor, XIII. — Tkalčić u predgovoru SZK ne spominje prvo izdanje Z u djelu J. Kollera, a ni izdanje W. Iste godine kada objavljuje Životopis AGI (1886) u kojem sada spominje rad lektora Emerika, V. Bunyitay publicira Statute varadinskog kaptola, pa u tom okviru i W u knjizi »A Váradí káptalan legrégibb statutumai«, Nagyvárad 1886.

⁴⁸ Krčelić, Historiae, 101.

»opširan« izvještaj o njemu,⁴⁹ a poznato je da je Z poslužila sastavljaču varadinskog kaptola, lektoru Emeriku, da vjerojatno 1374. upotrijebi rukopis Z i SZK kao predložak za svoj rad. Dakle, moramo vijest o Andriji III pripisati nekom drugom izvoru kojim se Emerik koristio.

Ne ulazeći u problematiku svih vijesti koje W ne uzima iz Z, pokušat ću dati prijedlog za rješenje problema podrijetla vijesti o Andriji u W. Macartney smatra da osim Z postoje još dva izvora: lokalna tradicija, što je prihvatljivo, i *W. *W (* = pretpostavljeni predložak) je, prema Macartneyu, »kratka kronika koja se ne razlikuje mnogo po stilu i svrsi od ostalih takve vrste«. Sadržajno joj pripisuje nezavisan opis vladavine Andrije III i Ladislava IV, te tvrdi da je bila upotrijebljena kao jedan od izvora za *Chronicon Budense* (dalje B). Postojanje *W obrazlaže činjenicom da se jedino tako mogu razumjeti stvarni odnosi između raznih kronika, uključujući Simona de Kesa (dalje K) i B.⁵⁰ U odjeljku o sastavu Z i W, te njihovim vezama s dužim narativnim kronikama, Macartney pokušava dokazati, tj. korigirati, zaključak S. Domanovskog prema kome »je većina varijanti proizašla iz toga što je K sazeo, ili ispuštio materijal, više nego iz toga što je B umetao novi tekst«, kao prenagljen i neodrživ i »pokazati izvor gdje je B bez sumnje umetnuo originalni tekst vrlo sličan tekstu K iz jednog nezavisnog izvora koji K nije upotrijebio. Taj nezavisni izvor je jedna od komponenata tzv. Varadinske kronike.«⁵¹ Nakon iscrpnog uspoređivanja izvora, Macartney je zaista pokazao da je *dio tih vijesti, ali ne sve*, mogao biti preuzet iz *W (507). U tom radu, kao i u pristupačnom poglavlju O dužim i kraćim narativnim kronikama (*Studies III*, 21—34), Macartney nije ni pokušao dokazati da vijesti o Andriji III u W potječu iz *W, već je to samo pretpostavio. Ovaj odjeljak o W bio je neophodan radi toga da se pokaže kako pitanje podrijetla vijesti o Andriji u W nije riješeno. Iako Krčelić ne donosi uz opis borbe poslije smrti Andrije III vijest o njemu, on to čini na drugom mjestu. Vijest se odnosi na vrijeme i mjesto smrti, dakle uobičajeni podatak, no kada se »identičan« izričaj nađe i u W, situacija se mijenja.

⁴⁹ Mátyás Florianus, *Historiae Hungaricae fontes domestici III*, Lipsiae 1884, 260. Na str. 250—261 nalazi se paralelni tekst Z i W koji je pregledniji nego u SRH.

⁵⁰ Guide, 110—111. Detaljniji argumenti mogu se naći u *Studies II*, 490—507, i *Studies III*, 21—34. Od navedenih studija u cijelosti sam imao uvid u drugu, a od treće isključivo u poglavlje o dužim i kraćim narativnim kronikama, 21—34. Opsežnost III studije, više od stotinjak strana, nije dozvolila da je u cijelosti naručim iz Budimpešte, no očito je da bi trebalo imati uvid u čitavu studiju, kao i onu IV—V.

⁵¹ »[...] that most of the variants are due to K's having summarized, or omitted material, rather than to B's having interpolated, to be hasty and untenable. [...] to show one source where B undoubtedly interpolated an original closely resembling K's text from an independent source not used by K. This independent source is one of the components of the so called Várad Chronicle.« *Studies II*, 490.

Krčelić

Ad Andrae III obitum qui anno MCCCCI
III kalend. junij, Aliqui volunt 14. Die
Januarij in castro Budensi moritur.^{52a}

W

Hic multa adversa passus, tandem do-
mini millesimo trecentesimo primo in
die sancti Felcis in Pincis moritur, et
in castro Budensi apud fratres minores
sepelitur.^{52b}

Dan sv. Felixa spomenut u W pada na 14. siječnja.

Emerik, sastavljač W, kao što je poznato i nesumnjivo utvrđeno, upotrijebio je Z i SZK, služio se, dakle, izvornim materijalom Zagreba s polovine XIV stoljeća. Uzimajući u razmatranje navod Krčelića da je u Kronologiji AGI opisao prilike poslije Andrije III, možemo s dosta vjerojatnosti pretpostaviti — ali ipak samo pretpostaviti — da je prethodno spomenut i Andrija III. Naredna pretpostavka je da je po analogiji Emerik, ne našavši u Z ništa o Andriji III, upotrijebio hipotetični izvještaj o Andriji III iz Kronologije. Napokon ostaje otvoreno pitanje da li smijemo Krčelićevo *aliqui volunt* protumačiti kao AGI. U slučaju pozitivnog odgovora, egzistencija Kronologije AGI ne bi se više mogla dovesti u pitanje.

Vratimo se sada Z. Da V. Klaić smatra Z djelom AGI, već je istaknuto.⁵³ Prvi put je neslaganje s tradicionalnim, ali neobrazloženim, mišljenjem da je Z djelo AGI izrazio N. Knauz,⁵⁴ na što je već upozorio Šufflay,⁵⁵ »razumijevajući zablude« Klaića koji u svom prvom radu nije mogao poznavati rezultate Knauza (rad ovoga izlazi godinu dana nakon Klaićeve). Kaendl dolazi do rezultata da za Z i W treba tražiti predložak u »nacionalnoj kronici«.⁵⁶ U više puta spomenutom radu, Šufflay pretpostavlja bez sigurnih argumenata da je AGI samo »mehanički izvršio prijepis«, ako sam i nije autor (515). Na žalost, ne uvažava dovoljno činjenicu da je ona sačuvana u prijepisu iz 1354. i vrlo je lako moguće da je tada i dodana, što se za sada ne može točno ustanoviti. Domanovszky je pokušao dokazati da Z i W potječu iz jednog zajedničkog ugarskog izvora,⁵⁷ zaključci mu se kreću na liniji Kaendla.

⁵² a) *Historiae*, 98, b) *Historiae Hungaricae fontes domestici* III, 260.

⁵³ Ocjena, 7 i 8.

⁵⁴ A Zágrábi krónika, Századok 11, Budapest 1875, 684—699. Zanimljivo je da se taj prilog uopće ne spominje u obradi Z u *Repertorium fontium historiae medii aevi primum ab Augusto Potthast digestum, nunc cura collegii historicorum e pluribus nationibus emendantum et auctum* III, Romae 1970, 475. Štoviše, iza obrađenog izvora, Z, upućuje se na natuknicu AGI, koji kao autor Z figurira i u opisu rukopisa. Isto tako ispušten je navod rasprave Macartney, *Studies* III, 21—24, gdje je prema njegovu navodu Guide, 110, obrazložio argumentima svoje potpuno različito shvaćanje o vezi između Z i *Ra. Na žalost, u označenom tekstu nije to moguće pronaći. Samo se spominje Ra, 34, ali u drugom kontekstu.

⁵⁵ Šufflay, 515.

⁵⁶ *Studien zu den Ungarischen Geschichtsquellen*, Wien (bez godine), 435—438 (XI 69—72) (citiram skupljene rasprave jer mi časopis *Archiv für Österreichische Geschichte* za god. 1894—1902. nije stajao na raspolaganju).

⁵⁷ A Pozsonyi krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések, Századok 39, Budapest 1905, 47—51.

Kaindla i Domanovszkog nekritički slijedi i F. Šišić koji smatra da su Z i W potekle iz zajedničkog izvora, »dakako ugarskog postanja«. ⁵⁸

Mišljenje da tim dvjema kratkim kronikama podlogu treba tražiti u djelu »Gesta Hungarorum« zastupao je B. Hóman. ⁵⁹

Temeljiti prilog, i opet o obje kronike, rad je E. Szentpéteryja ⁶⁰ u kojem pokazuje jasno i nedvojbeno zavisnost W od Z te nakon iscrpne analize zaključuje da neku vrijednost ima gotovo samo Z kao starija, a da W ne upotrebljava ni jedan izvor koji nije iskorišten već u Z i da ovu slijedi i stilski (425).

Posljednje kritičko izdanje obih kronika priredio je isti autor snabdjevši ga komentarom, rađenim uglavnom u skladu s rezultatima svog prije spomenutog rada. U predgovoru ističe da Tkalčić nije dovoljno argumentirano dokazao da je autor Z AGI, napominjući da to također nije uspjelo ni Šufflayu koji uz to koristi i brani falsificirani odlomak pripisan AGI. ⁶¹

Mišljenje koje je u suprotnosti s bilo kojim od do tada iznesenih ili prihvaćenih u historiografiji, iznio je Macartney, koji se za obrazloženje svog shvaćanja poziva na svoju raspravu, u kojoj nisam našao argumente u prilog njegovu mišljenju, što ne znači da ih možda nema drugdje, u meni nepristupačnim, studijama. Smatra da »Z slijedi zapravo kroz najveći dio teksta izvor *Ra, ali nema Ranzanusov zaključak, V interpolaciju. Na jednom ili dva mjesta Z sadržava rečenice koje nisu u Ranzanusu, i te su vrijedne jer pokazuju B i V izvore; ali sa stajališta povjesničara malo što imamo tražiti u tom kratkom tekstu.« ⁶²

Koliko je meni poznato, do danas se nije pokušalo opovrći Macartneyevo mišljenje; ne citira ga ni Repertorium ni N. Klaić u Povijesti Hrvata. Ona u okviru poglavlja o AGI upućuje na to navodno njegovo djelo, citirajući za čitavu problematiku samo Szentpéteryja SRH, pa je u tom kontekstu zaključila da se o Z »mnogo manje raspravljalo« nego o odlomku — zaključak, kako je pokazano, koji se odnosi isključivo na hrvatsku historiografiju.

⁵⁸ Priručnik, 328 i bilj. 1.

⁵⁹ A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII századi lezármazói, Budapest 1925, 23, 36 i 105.

⁶⁰ A Zágrábi és a Váradi krónika egymáshoz való viszonya (Međusobni odnos Zagrebačke i Varadinske kronike), Századok 68, Budapest 1934, 410—425.

⁶¹ Chronicon Zagrabienae cum textu Chronici Varadiensis collatum, SRH, 200—201 (195—202 predgovor i tekst 203—215). O pitanjima kronologije, između ostaloga i u Z i W vidi Bela Karácsonyi, Néhány kronológiai problema középkori ebeszelo forrásaink szövegeben, Középkori kútfoink kritikus kérdései, Budapest 1974, 213—228.

⁶² »Actually, Z follows throughout most of his text the source *Ra, but has not got Ranzanus' summary of the V interpolations. In one or two places Z retains sentences which are not in Ranzanus and these are valuable as showing B's and V's sources; but from the historian's point of view, there is little to seek in this short text.« Guide, 110. (Za razloge i dokaze upućuje na Studies III, 21—24, ali ondje nisam uspio naći navode koji bi ukazivali na *Ranzanusa.)

Ona citira mišljenje Szentpéteryja iz SRH o nedovoljnoj argumentaciji Tkalčića da je autor Z AGI.⁶³

Kako mišljenje Macartneya nije do danas osporeno argumentima — barem mi takav pokušaj nije poznat — moram prihvatiti njegovo mišljenje s izvjesnom rezervom, sve dotle dok se on neće moći u cijelosti provjeriti.

Poslije ovog pregleda stanja kroz koje je prolazila problematika Z, ne može se bez novih i odlučnih dokaza podržavati teorija da je AGI autor Z.

Ako se usporedi sadržaj odlomka i Z, opazit će se niz nesuglasnosti koje se ne mogu dovesti u sklad i pripisati oba teksta istom sastavljaču. Namjerno ispuštam katalog zagrebačkih biskupa koji čini drugi dio uvođa u SZK.

Rački je smatrao da su ta dva teksta nastala dijelom već 1334, a da su 1354. oba i dopunjena od iste ruke.⁶⁴ Ipak primjećuje da, ako pažljivo čitamo uvod u Z:

»Dei nomine invocato. Ad laudem eius et domini nostri Jhesu Christi matrisque ipsius virginis gloriose et tocius celestis curie, quedam utilia et memoria digna pro statu capituli zagrabiensis ecclesie tam in registrandis iuribus, redditibus et proventibus ipsius capituli ac eciam aliis incidenter quam in statutis editis ab olim in sensu ut plurimum et nunc ad litteram per ordinem subsequenter, que quicumque de corpore ipsius capituli voluerit cum effectu memoriter retinere, suoque loco et tempore ordinate patefacere inveniatur inter eos, quos regit ratio concordie, seminatio et status ipsius ecclesie pro suo modulo fidelissimus conservator. Scripta autem et collecta sunt in unum, que secuntur, anno dominice incarnationis millesimo, CCCXXXIII, et pupplicata in vigilia beati Laurentii martiris, eodem anno. Quamvis post hec sint quedam addita et de novo conscripta sicut plurimum ex datis singulorum plenius apparebit.«⁶⁵

i početak SZK:

»Et quoniam facilius reperiuntur presentibus inserta pro tempore necessaria, si per rubricas speciales recapitulata fuerint per ordinem, ideo scripta, que secuntur, in quatuor partes dividuntur. In quorum prima describuntur jura, redditus et proventus et statuta nostre comunitatis, ac officia et redditus iudicium et aliorum subditorum nostrorum. In secunda parte explanantur jura, redditus et proventus singulorum ex nobis. In tercia declarantur officia et redditus ac proventus, dignitates et personatus obtinencium in nostra ecclesia. In quarta vero tenores privilegiorum super iuribus et libertatibus nostre ecclesie et nostris confectorum inseruntur per ordinem, sicut eciam per suas speciales rubricas apparebit.« (8)

jasno se uočava kontinuitet cjeline predgovora SZK u koji su umešnuti Z i katalog biskupa, dok je prvoj, da bi se na neki način povezala s početkom Dei nomine invocato . . . , dodan još jedan predgovor:

⁶³ N. Klaić, Povijest, 31.

⁶⁴ »Ovaj uvod stoji u tako tiesnom savezu sa zbornikom, da nemože biti sumnje, da su oba (Z i katalog biskupa; MŠb) potekla iz jednog pera.« 326. V. prikaz Račkog o MHEZ II, Zagrebački katolički list br. 41 od 8. listopada 1874, 325—327.

⁶⁵ MHEZ II, 1.

»Ante omnia autem est nota dignum, quod ecclesie zagrabiensis cathedralis est fundator rex Hungarie sanctissimus Ladizlaus, cuius festum colitur quinto kalendas julii et eius obitus recolitur anno dominice incarnationis M. nonagesimo quinto, quarto kalendas augusti, feria prima.« (1)

Da je SZK bio dopunjen i nakon 1334, svjedoči izraz »modernus«, dakle »suvremen« ili »živ« za papu Klementa VI (1291 — 1342—1352), na što je već Rački upozorio (103).

Odlomak i katalog biskupa može se povezati s jednim naoko sitnim podatkom. Oba teksta navode da je Emerik, sin Stjepana I, nosio naslov vojvoda Slavonije.⁶⁶ Tu titulu mu ne daju drugi izvori, osim *Chronicon Hung.-Polon.* (dalje HP), čak ni njegova legenda.⁶⁷ Smatram da se na temelju te podudarnosti može pretpostaviti veza između kataloga biskupa i odlomka.

Neosporno je da se ne može naći dodirna točka između podataka odlomka i Z. Potonja je, kao što je već istaknuto, katalog kraljeva s vrlo oskudnim podacima o svakom od njih.

Odlomak donosi točnu godinu smrti Stjepana I 1038, Z pogrešno 1034.⁶⁸ Pokušati ovu netočnost protumačiti zabunom prepisivača gotovo je nemoguće, jer teško je povjerovati da je rimsko VIII moglo biti zabunom pročitano kao IV, odnosno, ako je upotrijebljen drugi način pisanja, tj. s četiri haste, zabuna je isto tako malo vjerojatna. Da je zamjena u jednoj hasti, još bi se takvo objašnjenje moglo i razumjeti, ali ovako to ne može biti objašnjenje.

Ostali podaci odlomka nisu u direktnoj suprotnosti s podacima Z,⁶⁹ ali su od potonjih opširniji. Kronološki podaci su mnogo lošiji nego u odlomku. Šufflay pokušava spasiti Z dopuštajući mogućnost da je AGI upotrijebio slabije izvore prilikom sastavljanja Z, koje je po njemu prethodilo radu na *Kronologiji* za koju bi on upotrijebio bolje izvore, a nije, kako se domišlja Šufflay, došlo do kvarenja prijepisa Z 1354.⁷⁰

U svjetlu svega što je naprijed navedeno, izostavljanje iz Z Andrije III o vremenu kojega je navodno u *Kronologiji* AGI opširno pisao — da li o njemu ili o borbi koja je uslijedila poslije njegove smrti, ne može se, na žalost, iz Krčelićeva navoda točno utvrditi — otpada kao argument protiv autorstva AGI, ali ne podupire shvaćanje da Z i odlomak treba pripisati istom sastavljaču.

Kao što se ta dva teksta ne mogu pripisati istom sastavljaču, isto je tako nemoguće da se pokušaju povezati u jednu cjelinu, jer to ne dopušta njihov karakter. Odlomak je razmatranje o prijelazu vrhovne vlasti u XI st. u Slavoniji, a Z je *kronologija kraljeva* koja ide sve do polovine XIV stoljeća.

Utvrđena činjenica — neodrživost teorije o autorstvu AGI Z — primorava nas da se odrekemo tog djela kao komparativnog materijala. Uz to

⁶⁶ MHEZ II, 6, i bilj. 13 ovog rada.

⁶⁷ SRH I, 449—460.

⁶⁸ V, 15—31 ovog rada i SRH I, 207 — 12—13.

⁶⁹ V, MHEZ II, 1—4, i pripadajuće bilješke u kojima Tkalcíč ispravlja netočne godine, kojih ima više, a koje nisu rezultat pomaka računajući od 1034. dalje.

⁷⁰ Šufflay, 514—515.

slijedi i obrnut put od V. Klaića i Šufflaya u pristupu odlomku. Put za utvrđivanje autorstva odlomka polazit će od pokušaja pronalaženja paralelne vijesti svakoj vijesti odlomka u drugim vjerodostojnim izvorima. Sažet stil kojim je odlomak pisan, uglavnom onemogućuje da za većinu onih vijesti čije sam paralele našao u drugim izvorima, pokušam odrediti sigurno podrijetlo. To će se moći postići ukazivanjem na formalne elemente, ali samo izuzetno, a ponegdje će to omogućiti karakter skupa vijesti odlomka koji će pokazati zajedničko podrijetlo. Slijedeći tako vijest po vijest odlomka, koliko to poredbeni materijal bude dopuštao, utvrđivat će se prvenstveno stupanj njihove vjerodostojnosti, indirektno i odlomka u cjelini, nakon čega će se moći provesti analiza i ocjena vrijednosti odlomka kao izvora za hrvatsku povijest i na kraju pokušati da se osvijetli problem njegova autorstva.

Ne smatram da se danas mogu na zadovoljavajući način riješiti svi problemi i nejasnoće koje proizlaze bilo iz sažetog stila odlomka, nejasnih formulacija teksta ili, pak, iz nekih njegovih navoda koji su u suprotnosti s do sada utvrđenim podacima drugih relativno pouzdanih izvora, odnosno onih navoda odlomka koji se za sada nisu mogli kontrolirati. Želim popuniti što više takvih bijelih mrlja, kako bi se u daljem raspravljanju moglo od rezultata ovog rada poći kao od relativno sigurnog temelja.

IV

1. Satis indagavi, quesivi, quando et qualiter, haec pars Sclavoniae, devenit ad Croatiae Reges, et ab Hungaris, ac Regno Hungariae est amissa? sed hic vere quadrat, quod scripsit Alber/tus/ Ab/bas/ Stad/ensis. Rara fides ideo est; quia multi multa loquuntur.

V. Klaić je u prijevodu odlomka, samo onih dijelova koji se odnose na hrvatsku povijest, ispustio riječ *quando*,⁷¹ što je imalo za posljedicu drugačiji smisao teksta. Mnogo raspravljanja izazvala je riječ *haec* (pars Sclavoniae). Prema većini autora, čije stajalište smatram jedino ispravnim, to znači ovaj dio Slavonije — zapadni dio — iako to u odlomku nije izričito rečeno. Iz daljeg konteksta to je gotovo potpuno nedvojbeno, naročito u vezi s navodom »granične linije« (Kupa — Sava — Trebeš — Czernvtz — Drava) i spominjanjem oblasti Diogena koja se mogla pružati isključivo na istok od te crte, a koju neki autori poistovjećuju s kasnijom granicom zagrebačke biskupije, za što nema potvrde — barem ne u danas poznatim — izvorima za koje bi se moglo neprijeporno utvrditi da opisuju točne granice zagrebačke biskupije u trenutku njena uspostavljanja, pa sve upućuje na to da je tumačenje *haec*... mošću samo kao zapadnog dijela Slavonije.⁷² Taj se izraz uzima još i kao dokaz da je tekst priopćen u djelu Krčelića zaista odlomak

⁷¹ V. Klaić, Slavonija, 21.

⁷² Promašen je pokušaj V. Klaića na istom mjestu (v. prethodnu bilj.) da to dovede u pitanje. V. i Rački, Ocjena, 13.

neke veće cjeline s tumačenjem *haec...* kao ovaj dio koji je već naprijed označen, pa se sada opet navodi.

Karakter uvodnog pasusa u kojem se nagovješćuje o čemu će biti riječi, a k tome citira još iz antičke literature poznato mjesto, koje je sastavljač odlomka, točnije tog dijela odlomka, našao pa to i izričito naglasio u opata Alberta iz Stada,⁷³ mogao bi ukazivati na to da je riječ o početku novog *caputa*, ili neke поблише nepoznate i sadržajno povezane cjeline.

Većini povjesničara je poznavanje i upotreba Stadejskih anala, koju je pokazao sastavljač odlomka, bila polazna točka u »traženju« izvora kojima se on služio. Unatoč citiranju Stadejskih anala moramo zaključiti da je on malo što osim spomenutog citata preuzeo neposredno iz njih. Moje uvjerenje u to, zasnovano na argumentima — o njima kasnije —, bitno se razilazi od mišljenja drugih istraživača, napose Šufflaya.

Prijedimo sada na razmatranje vijesti koje imaju povijesni značaj, a koliki je on, pokušat ću utvrditi.

»Dum sanctum Pannoniae totius Regem, cum exercitu petiisset Counradus Imperator, Croatiae Rex Cresimirus, S. Stephanum adjuvit, et XVI. Kal. Septembris, victoriam habuerunt. In rei hujus remunerationem, dum anno MXXXI Counradus cum Stephano per ambasciatores Emerico adjuvante paciscerentur, [...]«

Iz drugih izvora, napose njemačkih, poznato je da je taj rat bio 1030.⁷⁴ U njima se nigdje ne spominje, kao uostalom ni u ugarskim izvorima, da je na strani sv. Stjepana — koji je beatificiran 1083, što utvrđuje da je vijest kasnijeg postanja — u tom ratu sudjelovao i hrvatski kralj Krešimir III,⁷⁵ koji to jedini može biti.

Idući tragom njemačkih izvora pokušavao se taj izvještaj, koji čak donosi i točan dan i mjesec bitke, povezati sa Stadejskim analizama. To mišljenje koje je Šufflay (533) podupro naoko vrlo jakim dokazima, čak usporedbom tekstova, šire ću razmotriti i pokazati da je pogriješio. On uz gore navedeni dio odlomka donosi tekst navodno Stadejskih anala, a to je zapravo tekst Würzburške kronike — s kojim je on gotovo identičan, osim što je ispušten »et Werinherius comes« — i tekst Ekkehardove Univerzalne kronike, a u bilje-

⁷³ Stadejski anali, ed. I. M. Lappenberg, MGH SS XVI, Hannoverae 1859, 284 i bilj. 1, »Dionysius Cato I. 13«. Dionizije Katon iz (II?) III st. je navodni autor zbirke izreka među kojima se navodi i ova, ali u Katona je ona samo dio, a čitava glasi:

»Spem tibi polliciti certam promittere nollis:
Rara fides ideo est, quia multi multa loquuntur.«

Upotrijebio sam izdanje G. Némethy, *Dicta Catonis*. Budapestinj 1895. Hb. I 13, 19. Izdanje F. Hauthala ostalo mi je nepristupačno. O Dioniziju Katonu v. Pauly-Wissowa REA V, stup. 358—370. Interesantno je da pored tolikog broja povjesničara koji su se bavili raščlambom odlomka, nitko nije pokušao ustanoviti da li se citat zaista nalazi u SA i da li je točno preuzet. Na oba pitanja odgovor je potvrđan.

⁷⁴ Rački, *Documenta*, 484, bilj. 2, navodi te izvore.

⁷⁵ Kronologiju hrvatskih kraljeva preuzeo sam prema F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb 1962.

šci citira Stadejske anale Ekkeharda: *Chronicon universale* [označujući pogrešni svezak MGH SS VIII (ispravno: VI)] i Würzburšku kroniku.

Donijet ću tekst Stadejskih anala i usporediti ga s Ekkehardovom Univerzalnom kronikom, odnosno Würzburškom kronikom, i radi bolje preglednosti donijeti i tekst odlomka, pa će se jasno uočiti nedopušten postupak Šufflaya i isključiti mogućnost da je sastavljač odlomka upotrijebio u ovom slučaju Stadejske anale.

S. A.	Ekk. i Wür.	Odlomak
1030 Chounradus Imperator — occiduntur 16. kal. Septembris. ex Ekkh.	Counradus imperator Stephanum Pannoniae regem cum exercitu petit. Interea in Alamannia Ernest dux et Werinherius comes (potcrtano ima samo Würzburška kronika, MŠb) cum aliis multis occiduntur 16. Kal. Sept.	Dum sanctum Pannoniae totius Regem, cum exercitu petiisset Counradus Imperator, Croatiae Rex Cresimirus, S. Stephanum adjuvit, et XVI. Kal. Septembris victoriam habuerunt.
1031 Stephanus rex-cum imperatore pacificatur. ex Ekkh. ⁷⁶	Stephanus rex missis per legatos legatis cum imperatore Counrado pacificatur. ⁷⁷	In rei hujus remunerationem, dum anno MXXXI. Counradus cum Stephano per ambasciatores Emerico adjuvante paciscerentur, [...]

Iz ove usporedbe slijedi da je nepotrebno i nemoguće umetati Stadejske anale kao posrednika između Ekkehardove Univerzalne kronike ili Würzburške kronike. U odlomak su iz jedne od njih preuzeti samo oni dijelovi koji se ne razlikuju, pa se ne može sa sigurnošću utvrditi koju je od njih sastavljač odlomka upotrijebio. Također je nemoguće uvoditi kao izvor preuzimanja vijesti za naprijed navedeni slučaj *Pečujsku kroniku, što čini Šufflay, koja bi bila navodno bolje obaviještena jer bi se njezine vijesti temeljile na opširnijim Altajskim analima (534).

Uvođenje Emerika kao posrednika u sklapanju mira između zaraćenih strana ne samo da ne nalazi potvrde u drugim izvorima, već u njemačkim izvorima nalazimo suprotnu tvrdnju, tj. da je tu ulogu odigrao Konradov sin Henrik. Ovdje je V. Klaić opravdano optužio sastavljača odlomka da je zamijenio vladare.⁷⁸ U tom kontekstu ne iznenađuje šutnja o navodnoj ulozi

⁷⁶ Iz citata je jasno, a to je naznačio izdavač, da je navod Stadejskih anala MGH SS XVI, 314, preuzet, i to u skraćenoj verziji, iz Ekkehardove Univerzalne kronike ili Würzburške kronike.

⁷⁷ Ekkehardova Univerzalna kronika, MGH SS VI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1844, 195, i isti svezak Würzburška kronika, 30.

⁷⁸ Rački, Ocjena, 11, bilj. 1. Klaić se poziva na Wippona (njega uzgred citira i Krčelić u Not. Prael, 104), HA i AA, izvore koji zaista daju takvu verziju pomirenja zaraćenih strana. Usp. Wippon, Gombos III str. 2666

HA	„	I	„	141
AA	„	I	„	92

Emerika u njegovoj legendi, koja bi, gotovo sa sigurnošću mogu tvrditi, tu vijest rado dodala ostalim djelima Emerika. U historiografiji je na temelju njemačkih izvora prihvaćena godina 1031. kao vrijeme sklapanja mira, što pokazuje da je kronološki podatak, tj. prva godina spomenuta u odlomku točna.

2. a) »[...] pars haec Sclavoniae, quae Regni erat Hungariae, nam pars, a decennio Diogeni Duci Syrmienisi parebat, a Culpe in Savum influentiam, per fluviam Trebes, et campum luteum, sive Czernytz ad Dravum usque, Regi Croatiae cessit.«

b) »Dicunt Belae memorias servari, in Belica, Belovar, aliisque locis.«

c) »[...] ut essent in Comitatu Crisiensi multae memoriae Ladislai.«

Iako se vijesti od a) do c) ne nalaze neposredno jedna iza druge, sadržajno se mogu dovesti u vezu, pa to opravdava odstupanje od reda uobičajenog u analizi odlomka. Rezultat te analize je mogućnost utvrđivanja granice Slavonije koja bi išla od ušća Kupe u Savu — Trebež — Crnac — Drava, a dalje postoje dvije mogućnosti: Belavar — Ladislav — Belica ili Bjelovar — Ladislav — Belica.⁷⁹

3. »Tum Episcopi Croatiae jurisdictione ad Dravum extensa est: et Godimir quasi fructus pacis, Banus a Cresimiro declaratur.«

Vijest o proširenju nadležnosti hrvatskog biskupa do Drave može se povezati s identičnim izvještajem Tome Arhidakona.⁸⁰ Postojanje veze između te vijesti odlomka i Tome uočio je već V. Klaić zaključujući da se pisac odlomka mogao služiti Tominih djelom. Da li je to zaista tako, teško je reći. Postoje još dva podatka o hrvatskom biskupu: prvi u ispravi bana Stjepana u čiju se autentičnost sumnja⁸¹ i drugi podatak u ispravi za Diklo, točnije samo u jednom od njezinih prijepisa, i to u onom koji se smatra slabijim.⁸² Ako

⁷⁹ M. Svab, Ubikacija hidronima Czernytz (određivanje granice Slavonije u XI st.), *Onomastica Jugoslavica* 6, 1976, Zagreb 1977, 127—131.

⁸⁰ [...] Croatiae [...] episcopus [...] sua jurisdictione usque ad Dravum fluvium extendebatur.« Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, MSHSM 26, SS III, Zagreb 1894, 45. V. i N. Klaić, *Historia Salonitana maior*, PI SAN 399, Beograd 1967, 109.

⁸¹ Ispravu v. u M. Kostrenčić, J. Stipišić i M. Samšalović, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* I, Zagreb 1967, 75—76: »[...] Et ego Marco, indigno (!)²⁶ episcopus Croatiae, collaudo, confirmo, corrobore atque concedo.« (»26 Lucius i Farlati čitažu 'Iudigo', Kukuljević i Rački 'indignus'.«) O autentičnosti v. N. Klaić, *Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatskih narodnih vladara II*, HZ XIX—XX 1967/68, 1969, 243.

⁸² V. *Codex* I, 105—106, bilj. 13: »Et ego Adam monachus Croacie electus episcopus, iussu domini manu mea scripsi«, dok u kartularu sv. Krševana na str. 4, četvrti i početak petog reda, stoji: »Ego Adam abbas sancti Bartholomei, scripsit iussu regis, domini mei.« Taj tekst daje i *Codex* I, 106, jer njegovi autori preuzi-

vijest iz isprave bana Stjepana ostavimo po strani kao nedovoljno pouzdanu, ostaju Toma i isprava za Diklo. Iako isprava za Diklo nije narativan izvor, ipak ostaje mogućnost da ju je sastavljač odlomka preko prijepisa iz XIII st. poznavao, bilo direktno, bilo indirektno, što se danas ne može ustanoviti. U neposrednoj vezi s jurisdikcijom biskupa jest podatak da je svjetovnu vlast vršio kralj, odnosno ban Godimir, koji se osim u odlomku spominje i u ispravama iz Zadra.⁸³ Prihvaćanje vijesti o hrvatskom biskupu i proširenju njegove nadležnosti do Drave uvjetuje isti odnos i prema vijesti o postavljanju bana Godimira.

Podaci isprava podrijetlom iz Zadra — vezuju se uz djelatnost skriptorija sv. Krševana — omogućuju da i neke druge podatke odlomka povežemo sa Zadrom kao njihovom ishodišnom točkom, na što je, koliko mi je poznato, prva upozorila N. Klaić⁸⁴ ispravljajući Šufflaya koji je te i neke druge podatke locirao u »nepoznatu staru južno-dalmatinsku kroniku«. Šufflay aludira u drugom kontekstu na Ljetopis popa Dukljanina, te na fragmente koje do-

maju prijepis Šišića, koji se još služio danas nepristupačnim kartularom samostana sv. Krševana u Zadru. Za provjeru sam se koristio faksimilima prvih pet stranica iz rada V. Novaka, *Mare nostrum Dalmaticum*, Radovi Instituta JAZU u Zadru 16 i 17, Zadar 1969, 397—442. Na sl. 2—5 nalaze se isprave za Diklo. Isprava za Diklo, Codex I, 105—106, jest transumpt i nalazi se u ispravi također za Diklo iz 1087 (n.dj. 106—109). Danas postoje osim prijepisa u kartularu sv. Krševana još dva prijepisa tih isprava iz XIII st. — v. o tzv. Pergameni I n.dj., 106—109, gdje se nalazi i navod *Croacie electus episcopus*. Da je prijepis u spomenutom kartularu čišći i korektniji, usp. F. Šišić, Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji, VHAD NS XIII, 1914, 67, i Šišić, Priručnik 248.

⁸³ »Ego Heleniza soror Godemiri bani [...]«, Codex I, 66—67, darovnica Jelenice iz 1028. za neke zemlje u Obrovcu samostanu sv. Krševana. Isprava se ne nalazi u kartularu sv. Krševana, već u spisima istog samostana kao nezavisni prijepis (v. Codex I, n.m.). U Obrovcu je samostan sv. Krševana imao više posjeda; v. Codex I, 126—128 i 130. Također u ispravi za Diklo, transumpt, v. Codex I, 106. Zbog nejasnosti faksimila kod V. Novaka, n.dj., sl. 3 (zadnji redovi su suviše tamni), nisam mogao provjeriti grafiju Godemir ili Godimir. Na ovom mjestu nije moguće ulaziti u pitanje autentičnosti darovnice za Diklo — više o tome N. Klaić *Povijest Hrvata*, 317.

Iako citirane isprave, koje služe kao komparativni kontrolni izvorni materijal, pripadaju u drugu kategoriju izvora u odnosu na narativne izvore, ipak smatram da ih ne samo možemo nego i moramo, ukoliko pružaju relevantne podatke, upotrijebiti za kontrolu podataka u odlomku.

Smatram da je dopušteno podvesti pod tekst tzv. Pripisa Supetarskog kartulara — Rački ga označuje kao *sublestae fidei*, *Documenta*, 486, bolje izdanje daje D. Švob, *Pripis Sunetarskog kartulara o izboru starohrvatskog kralja i popisu onodobnih banova*, HZ IX, Zagreb 1956, 103—104, u kojem se oni ne navode poimence već kao »[...] secundus banus Sclauoniae, tercius banus Posige, quartus banus Podrauoae (103, bilj. 16) [...] banus Sremi septimus« — Godimira, koji bi se eventualno mogao identificirati kao ban Slavonije, ukoliko je spomenuti izvor vjerodostojan. Pitanje je što s banom Posige i Podrauoae, jer u autentičnost Pripisa bilo je sumnji, v. N. Klaić, *Povijest Hrvata*, 33—34.

⁸⁴ N. Klaić, *Povijest Hrvata*, 30.

nose M. Orbini, J. Lukarević, J. Rastić i S. Razzi (534—535), ali i sam priznaže da nije moguće ustanoviti izvor za odlomak kao ni za podatke Orbinija i Rastića.⁸⁵ Dodajem da to ni u kom slučaju ne mogu biti Splitski gradski anali⁸⁶ i smatram da tu Šufflayevu »kroniku« možemo u potpunosti odbaciti u prilog tezi da je ne samo »vjerojatno« nego dapače sigurno da podrijetlo tih podataka treba locirati u Zadar. Ne radi se o nekoj nepoznatoj zadarskoj kronici, već o podacima koji svoju *paralelu* imaju u izvornom materijalu zadarske provenijencije.

4. »Haec amicitia cessioque, ne civiles faciat S. Stephano motus, filia Cresimiri, futura uxor, sive sponsa Emerici Ducis Sclavoniae declaratur. Mors Emerici, sequente anno secuta, evertit connubium. Petrus pro Emerico, Titulum Sclavoniae Ducis obtinuit. Qui recuperare volebat Sclavoniam, dotis titulo datam, ut dicebatur sponsae Emerici. Verum S. Rex quietis pacisque amans, iniquum censuit; sponsam jure suo privare.«

Vijest o namjeravanom braku ne potvrđuju vijesti drugih izvora, čak ni ugarskih. U legendi sv. Emerika žena mu se označuje kao »de regali prospacia«⁸⁷ što dopušta podvođenje pod tu vijest i vijest odlomka, ali i onu koja mu daje za ženu Mieškovu kćer.⁸⁸ Rački je zastupao vijest HP, dok je Šufflay (521) odbacuje slabeći njezinu vjerodostojnost činjenicom da ona griješi i kod braka Adelhaide i Gejze.⁸⁹ Iako se ne može dati apsolutna prednost vijesti odlomka, čini se da je ona vrlo vjerojatna, a za nju se odlučuje čak i Šišić, iako smatra odlomak falsifikatom.

U istoj rečenici koja je po smislu koherentna, što umanjuje mogućnost interpoliranja dviju vijesti iz različitih vremenskih slojeva, spominju se sv. Stjepan i njegov sin Emerik bez oznake svetosti, iako su obojica beatificirani iste godine. Preostaje da se podrijetlo vijesti ubicira u kraju u kojem je nesumnjivo poznatiji sv. Stjepan bolje poznat, a njegov rano umrli sin, koji nije ni dospio sjesti na prijestolje, nepoznat nakon smrti, već samo po djelovanju za života, jer je jedino tako moguće protumačiti obilje podataka u odlomku koji su vezani uz Emerika. Od tih su dva problematična: nije uobičajeno da otac daje miraz sinu, a netočna je godina Emerikove smrti, jer ako *sequenti anno* povežemo uz godinu 1031. u prije spomenutom odlomku, drugačije tumačenje, smatram, nije moguće unatoč Šufflayevu pokušaju koji

⁸⁵ O tim autorima još je i danas koristan rad N. Nodilo, Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka, Rad JAZU 65, Zagreb 1883, 92 i d.

⁸⁶ D. Švab, Krnji ljetopis splitski, VHAD XVII, Zagreb 1936, 209 i d., i O hronologiji krnjeg ljetopisa splitskog VHAD XXII—XXIII, Zagreb 1941—1942, 1 i d. Tu je zapravo riječ o Mihi Madijevu o kojem v. F. Šišić, Miha Madijev de Barbazanis, Rad JAZU 153, Zagreb 1903, 1 i d., te G. Čremošnik, Prilog biografiji Mihe Madijeva, HZ IX, Zagreb 1956, 119 i d., gdje potonji odbija neusplo i promašen pokušaj D. Švoba.

⁸⁷ SRH II, 454 u bilj. E. Bartoniek upućuje na Hómána u prilog pretpostavci da je Emerikova žena bila kći Krešimira III.

⁸⁸ Monumenta Poloniae historica I, A. Bielowski, Lwów 1864, 508—509, bilj. 43.

⁸⁹ SRH II, 305 i bilj. 1.

je promašen. Nameće se godina 1032, a poznato je da Emerik umire 1031, ukoliko nije prilikom preuzimanja tog podatka došlo do zabune prepletanjem u računanju početka godine po različitim sustavima.

Ovaj izvještaj sadrži još jedan problem: ne, da li je Emerik vršio vlast u Slavoniji, nego po izričitom podatku odlomka da li je nosio titulu *dux* Slavonije koju sastavljač odlomka kasnije daje i budućem kralju Petru. Interesantno je da za tu titulu ne zna sastavljač legende o sv. Emeriku, već se ona jedino još može naći u HP⁹⁰ i u katalogu biskupa, što bi bio jedan od elemenata koji povezuje ta dva teksta.⁹¹ Karakter obilja vijesti vezanih uz Emerika mogao bi ukazivati na to da je sastavljaču odlomka stajao na raspolaganju izvor koji nema veze s legendom o sv. Emeriku, a ni s drugim danas poznatim ugarskim kronikama, no taj je izvor dosta nepouzdan.

Vijest o Petru kao vojvodi (*dux*) Slavonije ne potvrđuju drugi izvori, što vrijedi i za njegovu želju da vrati Slavoniju pod svoju vlast. Dobrohotan stav sv. Stjepana prema nesuđenoj Emerikovoj zaručnici upućuje na opravdanu pretpostavku da ga je moguće dovesti u vezu s vrlo raširenom i poznatom legendom o sv. Stjepanu. Šufflay daje prednost *Pečujskoj kronici, za koju smatra da je prije legende o sv. Stjepanu u osnovi sadržavala sve »mirotvorne« izraze koji se nalaze u odlomku (528). Budući da ne dijelim Šufflayevo mišljenje o sadržaju *Pečujske kronike, moram dati ipak prednost legendi kao izvoru koji je utjecao na formulacije u odlomku, bez obzira da li je do preuzimanja došlo već u predlošku kojim se sastavljač odlomka služio ili je to njegov rad.

5. Skup vijesti koje ćemo sada podvrći analizi povezuje ličnost »povratnika«, mađarskog kralja Petra. Na osnovu njih je Šufflay pokušao naći ponajvažnije dokaze u prilog svojoj *Pečujskoj kronici, koju je uglavnom iz tih vijesti odlomka rekonstruirao. On ju je datirao u kraj XI st., provjeravao drugim izvorima, napose ugarskim, tražeći joj mjesto među njima, pretpostavio da ju je sastavio neki svećenik pečujske biskupije i na kraju tom hipotetičnom tvorevinom utvrđivao podrijetlo i vjerodostojnost podataka u odlomku.

»Quare Petrus, ut magis pio Regi complaceat, Cathedralem S. Petri Quinque-Ecclesiis absolvit.«

U odnosu na druge ugarske kronike nalazimo ovdje višak vijesti, pa je razumljivo da one nisu mogle biti izvor kojim se sastavljač odlomka koristio.⁹² Višak je vijest da je Petar započeo i dovršio gradnju katedrale sv. Petra u Pečuhu za života svojeg oca. Ostale kronike uz podatak o gradnji crkve dodaju da je Petar u njoj i pokopan. Vijest odlomka i ovdje se poklapa s drugim kronikama, samo je donesena na kraju cjelokupnog teksta koji

⁹⁰ SRH II, 315, »Henricus nobilis dux Sclavoniae«. Ta kronika donosi zamjenu Emerik = Henrik, ali je iz konteksta jasno da je riječ o Emeriku, sinu Stjepana.

⁹¹ bilj. 20—21 ovog rada.

⁹² Na to je ispravno upozorio Šufflay, 519, bilj. 2, gdje donosi i odgovarajuća mjesta ugarskih kronika.

se odnosi na razdoblje Petrova djelovanja: »Petrus sequente anno mortuus, Quinque-Ecclesiis sapelitur.«⁹³ Unutar ovih graničnih vijesti obilježenih Petrovom ličnošću, u odlomku je i nekoliko interpoliranih hrvatskih vijesti.

»Anno MXXXV. altero quem nostri Zeenum vocant in Regno Croatiae succedente, et Stephani Regis terras molestante, volebant Hungari, ut cessas partes Sclavoniae, recipiat.«

Pitanje je tko se krije iza imena Zean a bio bi vladar Hrvatske 1035. Ta godina dopušta da to bude jedino Stjepan I, jer on vlada u to vrijeme (oko 1030—oko 1058). U riječima *nostri* [...] *Hungari* očituje se dosta nevjest postupak sastavljača odlomka. Taj postupak je potaknuo Šufflaya (534) da ga pokuša objasniti nesprenom interpolacijom u hrvatski izvještaj — objašnjenje koje je moguće, ali ne i zadovoljavajuće, jer se isto tako može pretpostaviti da imamo predložak s hrvatskom obješću iz pera nehrvatskog autora, ne obavezno Mađara — npr. Talijana s obzirom na analogiju Zean = Stjepan — što situaciju potpuno mijenja. Podatak o smjeni na prijestolju 1035. ne može se provjeriti jer za vremensko određivanje vladavine Stjepana I ne raspoložemo čvrstim kronološkim uporištima.⁹⁴ Mogućnost poistovjećivanja Zean = Stjepan temelji se na podatku jedne isprave dužda Vitala Faledra iz 1094. koju je Muratori, izdavač Dandolove kronike, pronašao u jednom od njezinih prijepisa i objavio je zajedno s kronikom.⁹⁵ Tu analogiju oslabljuje na neki način činjenica da u istoj rečenici nalazimo i ime mađarskog kralja Stjepana u uobičajenom obliku, pa je nejasno što je uvjetovalo nedonošenje ispravnijeg oblika imena hrvatskog kralja Stjerana I. Moguće objašnjenje je možda u skladu s pretpostavkom o nehrvatskom autoru te vijesti, što se može dovesti u vezu s netočnom (?) godinom stupanja na prijestolje, koja mu vjerojatno nije bila poznata.

Ako se zapitamo odakle baš 1035. kao godina promjene politike prema Ugarskoj, barem u odnosu na prethodne vijesti odlomka, nameće se kao eventualan uzrok promjena ravnoteže do koje je došlo nestankom s političke

⁹³ Kao što je prije istaknuto, u Kollerovo doba bilo je mjesto nadgrobne ploče kralja Petra poznato.

⁹⁴ Šišić, Priručnik, 226. S obzirom na izvor situacija se do danas nije promijenila na bolje.

⁹⁵ Na to mjesto prvi je upozorio Rački, *Dopunjci*, 73, bilj. 3, ali V. Klaić, *Slavonija* to ne prihvaća, već poistovjećuje Zean = Kean, bugarski vladar, bez osnove u izvorima, i optužuje kompilatora za zamjenu imena vladara, što Sufflay, 534, ispravno odbacuje. Međutim, on kao i Rački misli da se radi o Dandolovoj kronici, što nije točno, u citatu mijenja tekst pa umjesto »Stephanus Stornato, al(ias) Zuane« L. A. Muratorius, *Rerum italicarum scriptores XII, Mediolani 1728*, stup. 254, D-E, donosi »Stephanus Hornato alias Zuane«. Ta isprava iz 1094. nalazi se u n.dj. stup. 251 E do 254 E. U tekstu Dandolove kronike u novom kritičkom izdanju nema te isprave, v. *RIS A. Dandolo, Chronica...* 46—1280. ed. E. Pastorello, T. XX, P I, G. Carducci — V. Fiorini — P. Fedele, Bologna 1938—1958, 219—220.

pozornice vojvode Adalberta (Adalberona) iste godine.⁹⁶ Ulaženje u problematiku koja proizlazi iz takva pokušaja rješavanja ovog pitanja zahtijevalo bi odgovor na niz pitanja koja izlaze van okvira ovog rada: 1. da li je do pobune uopće došlo; 2. da li je moguće bez rezerve — historiografija to čini — identificirati Hrvate s Cruvvatis; 3. da li je danas moguće sa sigurnošću utvrditi koji se narod podrazumijeva pod »Mirmidonibus« izvora. Postoji mišljenje da su to Mađari.⁹⁷ Stjepan Antoljak dokazuje da su to Moravci i da to ne mogu biti Bugari niti Mađari (151).

6. »Rex, non convenire Regi; ut data semel recipiat, respondit, praecipue dum bellum apertum non inferrent.«

Objašnjenje stava sv. Stjepana je, čini se, vrlo naivno, a može se svesti pod utjecaj propagande koju je o njegovoj ličnosti širila legenda o njemu.

7. »Itaque 1038. mortuo Sancte Rege, dum viduam ejus excludi non posse videretur, ipsa Petrum, qua destinatum a marito Regem ut dicebatur, in Socium curarum assumpsit. Sed is totum habere cupiens, eam custodiae angustis conclusam, misere habuit.«

Godina smrti sv. Stjepana je točna. Podaci o Gizeli, koja se ne spominje imenom već samo kao kraljica, i Petru, u skladu su s AA.⁹⁸ Šufflay (523) umeće kao međuizvor kojim se sastavljač odlomka navodno koristio Pečujsku kroniku, koja mu je prerađivač vijesti preuzetih iz AA. Ta pretpostavka je, doduše, moguća, i u istoj mjeri neprovjerljiva, što me primorava da je ostavim po strani. Jednake vrijednosti bila bi pretpostavka da se sastavljač odlomka koristio direktno s AA, ali zbog sažetosti odlomka ne može se to jasno pokazati. Vijesti o Gizeli i Petru u skladu su s drugim vjerodostojnim izvorom, tj. s AA. Vrlo je zanimljivo da izričaj »ut dicebatur« dolazi u problematičnoj vijesti o »mirazu«, a ovdje je uz vijest koja je vjerodostojna.

8. »Duces, Episcopi, Comites, ad quos Regno providere pertinebat, sibi metuentes, dum haec patrari cum Regina videbant, Samuelem Ducem, Oba dictum, qui ex primis Hungarorum Ducibus, Etheo nempe descenderet, Regem dicunt.«

Drugo ime Abe, Samuel, osim u odlomku može se naći jedino još u Anonimu (notaru kralja Bele).⁹⁹ Taj podatak je poslužio kao glavni argument u prilog neautentičnosti odlomka. Šufflay tu »jedinu dodirnu točku« odlomka i Anonima oslabljuje i odbija mogućnost međuzavisnosti tih dvaju izvora

⁹⁶ Šišić, Priručnik, 225—227.

⁹⁷ N. Klaić, Povijest Hrvata, 376 i bilj. 71, i pregled mišljenja u S. Antoljak, Još o »Cruvvatis et Mirmidonibus«, Godišen zbornik, Fil. Fak. 19, Skopje 1967, 146.

⁹⁸ Gombos I, 93. Citat Šufflaya (523 bilj. 3) istog mjesta AA prema »MG SS XX 808« treba ispraviti u 794.

⁹⁹ Gombos I, cap. 32, 244.

drugačijim tumačenjem oblika *Etheo*.¹⁰⁰ Kao izvor drugog imena Abe Šufflay i opet nalazi *Pečujsku kroniku, zbog čvrste povezanosti te vijesti s ostalim tekstom odlomka koji bi, prema njemu, također bio podrijetlom iz te hipotetične tvorevine. Na slabost povezivanja Anonima i odlomka ukazao je i Macartney.¹⁰¹

9. »Oba vero, ob receptum Petrum; Bojoaris et Carentinos est depraedatus.«

Za podrijetlo ove vijesti Šufflay pretpostavlja *posrednu* ili *neposrednu* upotrebu AA, da bi otišao tako daleko i pronašao neki ugarski izvor koji je AA upotrijebio, a sastavljača odlomka optužuje da je tako probrane vijesti kontrolom sa SA (ispravno Ekkehardovom Univerzalnom kronikom ili Würzburškom kronikom)¹⁰² prenio pomiješane. Pod nekim ugarskim izvorom podrazumijeva se, dakako, *Pečujska kronika.

Ovdje je Šufflay, osim zamjene dvaju izvora, učinio još jedan teži proпуст koji ruši njegovu pretpostavku.¹⁰³ Umetak o Karantancima ne može se naći u SA, ali se može naći da su Mađari pljačkali Korušku u AA, kao i u ugarskim kronikama koje su tu vijest preuzele iz AA. Da se navedenim izvorima nije sastavljač odlomka služio, Šufflay zaključuje na temelju toga što Bavarci i Karantanci nisu spomenuti zajedno. Tako dobiva prostor za uvođenje *Pečujske kronike.

No, to nije točno, pa *Pečujsku kroniku treba u ovom slučaju ukloniti kao mogući izvor. Postoji izvor, poznat, tiskan šezdeset god'na prije nego što se Šufflay bavio odlomkom, koji u kontekstu opisa Petra spominje zajedno Bavarce i Karantance, i to oblicima koje poznaje i odlomak, pa nisu potrebna upozorenja Šufflaya da se u kronikama nalazi oblik *Bavaria*, a u odlomku *Boiarios*, jer postaju bespredmetna.

¹⁰⁰ 524, bilj. 1, 2 i 3.

¹⁰¹ Guide, 150.

¹⁰² 525 i bilj. 1; ne »MG SS XVI 314«, već MGH SS VI 30. Da je došlo do miješanja citata, bit će jasno ako navedem tekst SA i paralelno Würzburšku kroniku, odnosno Ekkehardovu Univerzalnu kroniku:

Ungarii quendam Ovonem ab Alberone marchione deletur. (Ex Ekkh) MGH SS XVI 314.

Ovo rex Ungariorum, ob susceptum a Heinrico rege Petrum a se expulsus, fines Baioariae praedis et incendiis depopulatur; sed magna pars exercitus eius ab Adalberone marchione delata est.

Taj tekst ima Šufflay.

Gotovo iste riječi koje Šufflay citira nalaze se i u Hildeshajmskim analima i Ekkehardovoj Univerzalnoj kronici, pa je teško odlučiti kojem od ovih izvora dati prednost kao navodnom predlošku koji je sastavljač odlomka upotrijebio. Iz prije rečenog očigledno je da je za vijest o ratu 1030. iskorištena Würzburška kronika ili Ekkehardova Univerzalna kronika, pa možemo isključiti Hildeshajmske anale.

¹⁰³ odsjek 2, 525.

Spomen Bavaraca i Karantanaca zajedno nalazi se u Analima Lamberta iz Hersfelda, tiskanim 1844.¹⁰⁴ Taj izvor ne upotrebljavaju istraživači odlomka, a razlog treba, čini se, tražiti u uvjerenju Šufflaya da je u Račkog, Documenta, odlomak najviše provjeravan izvorima i da se on, kao uostalom i drugi, nije potrudio pronaći eventualno nove izvore relevantne za odlomak. Ne spašava ga ni upozorenje kako se ne želi hvaliti da su međusobno utvrđene veze odlomka i *Pećujske kronike uvijek točno utvrđene (533).

Da je propust teži, govori i činjenica da se osim te zajedničke točke s odlomkom u Lambertovim analima nalazi i paralelna vijest o padu Andrije I s konja. Na taj podatak prvi je upozorio Macartney,¹⁰⁵ dok je Šufflay smatrao da je i to preuzeto iz *Pećujske kronike.

Mjesto koje se u Lambertovim analima odnosi na Petra glasi: »Ouban, qui Ungariorum regnum invaserat, eruptionem in fines Baioariorum et Carentinorum fecit, multamque praedam abegit.«¹⁰⁶ Okolnost da se ta dva podatka nalaze u jednom izvoru koji nije bio do sada upotrijebljen kao potencijalni predložak sastavljaču odlomka, istodobno je slabljenje argumenata u prilog hipotetične *Pećujske kronike.

10. »Postquam autem Henricus, Petrum adniteretur reponere, Stephanus Croatiae Rex Volosclavus appellatus, montes Trivallos et Servios ad Drinum usque vastavit, et Banum Prasca constituit.«

Podatak da je Henrik pokušavao, dapače i uspio, vratiti Petra (1044—1046) na prijestolje, točan je. Sastavljač odlomka dodaje toj vjerodostojnoj jezgri izvještaj koji je zbog nepreciznosti naišao na različita tumačenja, od kojih ni jedno ne zadovoljava u potpunosti.

Rački je smatrao »da je gorički arcidjakon ovdje pomiešao dva suvremenika imenom Stjepana, hrvatskog na ime kralja [...]«¹⁰⁷ i kako kaže Skilica-Kedren na jednom od mjesta gdje ga spominje »[...] Στέφανος ὁ Βοϊσθλάβος, ὁ τῶν Σέρδων ἀρχων [...]«¹⁰⁸

Doslovno shvaćanje umetnute vijesti pružilo je V. Klaiću najčvršći dokaz u prilog opravdanosti optužbe sastavljača odlomka, koji, prema njemu poznaje, doduše, mnoga literarna blaga, ali ih loše upotrebljava — primjerice, zamjenjuje vladare. Za tu tvrdnju V. Klaić citira mjesto iz Zonare u kojem ovaj spominje zajedno Tribale i Srbe, te Stjepana Vojislava.¹⁰⁹

¹⁰⁴ MGH SS V, Hannoverae 1844. ed. V. Cl. Lud. Frid. Hesse, Lamberti Hersfeldensis annales a. 1040—1077, 134—263.

¹⁰⁵ Guide, 151.

¹⁰⁶ MGH SS V, 152. Izdavač datira vijest 1041. a u bilješci ispravlja u 1042.

¹⁰⁷ Rački, Dopunji, 74.

¹⁰⁸ Corpus scriptorum historiae Byzantinae, 23, G. Cedrenus I. Scylitzae ope. ab I. Bekkero suppletum et emendatus II, Bonnae 1839, 526 — 13—14.

¹⁰⁹ »Nam Scythia quidam Boisthlavus Volosclavus Byzantio profugus collecta manu Illyrici montes inster ferae insedit, gentesque iis montibus finitimas Romanae ditionis, ut Triballos, Servios et id genus alios latrociniis infe-

J. Ferluga tvrdi da iz konteksta na drugim mjestima u Skilice-Kedrena »nema [...] sumnje« da se etnonimi Tribalj i Srbi odnose na isti narod, ali baš na mjestu relevantnom za naš problem taj način upotrebe nije jasan, pa se komentator (Ferluga) našao ponukan da u tom smislu sinonimne upotrebe dvaju etnonima pruži objašnjenje.¹¹⁰

To mišljenje Ferluge odbija S. Antoljak¹¹¹ smatrajući da Skilica i Zonara, koji slijedi Skilicu, pod Tribalima ne podrazumijevaju Srbe već Du-

stavit. Quo nuntiato Imperator (Konstantin Monomachus) Dyrrachii praefecto scribit, ut cum Stephano (nam id quoque nomen Boisthlavus habebat) congreduatur.« V. Klaić, Ocjena, 18 i bilj. 1. Grčki tekst glasi:

Αποδράς γάρ τις ἐκ Βυζαντίου Σκόθης ἀνὴρ. Βοισθλάβος ὀνομαζόμενος, καὶ χεῖρα περὶ αὐτὸν συλλέξας, κἀν τοῖς ὄρεσι τοῖς Ἰλλυρικοῖς ἐμφωλεύων ὡς τις ἄγριος θήρ, τὰ πρόσοικα τοῖς ὄρεσι τοῦτοις ἔθνη καὶ Ῥωμαίοις ὀπήκωα ἐληίζετο. Τριβαλλοὺς τε καὶ Σέρβους, καὶ ὄσοι τοῦτοις ὁμογενεῖς. ὡς δ' οὖν ἠγγέλη τοῦτο τῷ βασιλεῖ, γράφει τῷ εἰς τὸ Δυρράχιον ἔρχοντι τῷ Στεφάνῳ συμβαλεῖν. καὶ τοῦτο γὰρ ὁ Βοισθλάβος ἠνόμαστο.

Ioannis Zonarae, Epitome Historiarum, ed. L. Dindorfius, vol. IV, Lipsiae 1871, lib. XVII, c. XXI, 157—30 i 158—6. Ovo izdanje nije identično s onim koje je upotrijebio sastavljajući u Viz. izvovima, jer mi je ondje upotrijebljeno izdanje bilo nepristupačno. Iako je već ranije u vezi s Konstantinom Diogenom upotrijebio Skilicu-Kedrena, V. Klaić nije opazio da je tu vijest Zonara preuzeo iz Skilice-Kedrena i tako je »skratio« »da ovaj njegov podatak nema skoro nikakve vrednosti«, Vizantijski izvori III, 254 i bilj. 33. Opširnija vijest Skilice-Kedrena:

Στεφάνου γὰρ τοῦ κα Βοισθλάβου, ὡς περ ἐμπροσθεν ἐρρήθη, ἀποδράντιος ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου καὶ τὰ Ἰλλυρικά κατασχόντος ὄρη, καὶ Τριβαλλοὺς Σέρβους καὶ τὰ πρόσοικα γένη καὶ Ῥωμαίοις ὀπήκωα κατατρέχοντος καὶ λεηζομένου, μὴ φέρων ὁ Μονομάχος τὰς ἐκεῖνου καταδρομὰς τῷ τότε ἔρχοντι τοῦ Δυρραχίου (ἦν δὲ Μιχαὴλ πατέριος, ὁ Ἀναστασίου τοῦ λογοθέτου υἱός) γραμμασίῳ ἐγκελεύεται ἰδὼν ἐπ' αὐτὸν ἀθροῖσαι τοῦ Δυρραχίου λαὸν στρατιωτικόν, ἔτι δὲ καὶ τὰς στρατιὰ τῶν ἐγγιζόντων τούτῳ θεμάτων καὶ ἀπὸ τῶ ἰποκειμένων, καὶ συνάμα τοῖς ἰποστρατηγοῖς ε Τριβαλλοὺς ἀπελθεῖν κα καταπολεμῆσαι ἰδὼν Στέφανο

Corpus scriptorum historiae Byzantinae 23, G. Cedrenus I. Scylitzae ope. ab. I. Bekkero suppletus et emendatus II, Bonnae 1839, 543 — 11—21.

¹¹⁰ Vizantijski izvori III, 159, bilj. 255.

¹¹¹ »Isto tako ne stoi tvrdenjeto na J. Ferluga deka 'se sinonimi Tribalj i Srbi' kako što se i 'Tribalija i Srbija sinonimi'²¹ (Viz. izvori III, 117 bel 132).« Učestvoto i ulogata na Srbite, Hrvatite i Ungarcite vo vostonieto na Georgi Vojteh (1072) (Po povod 900-godišnjinata na ova vostanie vo Makedonija), Glasnik Instituta za nacionalnata istorija XVII/1, Skopje 1973, 122. Međutim, na ovom je mjestu i Ferluga istakao da je riječ o Duklji, jer bilj. 132 glasi: »Tribalija i Srbija su sinonimi, kao što su sinonimi Tribalj i Srbi, up. nap. 255. Ovdje je reč o Duklji odnosno od XI veka Zeti (up. komentar za Kekaumena, nap. 57).« U bilj. 255, str. 159 Viz. izvori III, Ferluga šire objašnjava o čemu je riječ upozoravajući na mjesta Skilice-Kedrena, n.izd. 544—5 i 544—8, gdje se govori o ustanicima Srbima, a zatim o ustanicima Tribalima, 543—20 i 544—3, pa smatram da možemo zaključiti jedino to da Skilica-Kedren nedosljedno upotrebljava ta dva etnonima, odnosno da je potrebno izvršiti analizu kako on to čini za svako mjesto posebno. S. Antoljak konstatira da tek bizantski pisci XIII st. Nikita Honijat i Teodor Skutariot upotrebljavaju ta dva etnonima kao sinonime, a — dodat ću — čini to i Georgije Akropolita, v. Fontes Graeci historiae Bulgaricae, izd. BAN XV/VIII, Sofija 1971, 213.

kljane i analogno tome oblast Duklju. Sastavljač odlomka ne preuzima direktno, barem to nije moguće zaključiti na osnovu njegova izričaja, ni Skilicu-Kedrena ni Zonaru, već je dio izvještaja u skladu s vijestima koje oni donose, pa moram ostaviti otvorenim pitanje: da li je sastavljač odlomka za taj dio vijesti koje pripisuje hrvatskom kralju Stjepanu, za razliku od bizantskih pisaca koji te događaje vezuju uz Stjepana Vojislava *ὁ τῶν Σέρβων ἄρχων*, crpio podatke baš iz jednog od spomenutih pisaca i, ako jest, da li direktno ili putem posrednika?

Zanimljivo je da Ferluga dopušta mogućnost da je Rački »u pravu kada smatra da je Vojislav zalazio u srpske zemlje do gornje Drine i time izazivao zahumskog župana i bosanskog bana«,¹¹² no odbija njegovo tumačenje da je hrvatski kralj Stjepan prodirao do Drine, tako da ovaj stav Račkog, utemeljen na vijesti odlomka, oslabljuje pozivajući se na Šišića koji nije mnogo cijenio Krčelićevo djelo *Notitiae praeliminare*s, nepristupačno Ferlugi, iako je odlomak objavljen i u Račkoga *Documenta*, te smatra da je vijest iz *Ljetopisa popa Dukljanina* vjerodostojnija u opisu Vojislavove vojne.¹¹³

Šufflay je iz Zonare uzeo podatak o identifikaciji imena Hrvati i Srbi, u čemu ga V. Klaić ne slijedi — vjerojatno jer bi se to kosilo s njegovim stavom o bezvrijednosti odlomka kao izvora. N. Klaić slijedi ovdje Šufflaya. Ako prihvatimo tu mogućnost — ona nije jedina — tada bismo morali pretpostaviti da je Stjepan I nosio i drugo ime Vojislav, što N. Klaić doista čini,¹¹⁴ ali izvori osim odlomka o tome šute.

Zadnji dio interpolirane hrvatske vijesti po svojoj strukturi podsjeća na Krešimira III i bana Godimira, a odnosi se na uspostavljanje bana Pranske. Ostalo je nezapaženo da se uopće ne kaže gdje je Praska postavljen za bana, pa se može zapitati da li je dopušteno pokušati spojiti navodnu vojnu hrvatskog kralja Stjepana, imenovanje bana Pranske i mišljenje historiografije da je u Duklji »[...] bila izvesna skupina naroda, koja se zvala Hrvati«?¹¹⁵ Praska je kao ban još poznat iz jedne isprave, i opet iz Zadra.¹¹⁶ Ta činjenica i naprijed izneseni argumenti najbolje oovrgavaju Šufflayevu pretpostavku da je za analiziranu vijest postojao samo jedan izvor. Bilo ih je više: jedan zadarski o Praski i drugi iz kojeg je uzet podatak o pustošenju tribalskih i srpskih planina sve do Drine od strane Stjepana Vojislava.

U čitavom odlomku se raspravlja o smjenama vlasti nad dijelom Slavonije, pa smatram da ne griješim ako pretpostavim da se uspostavljanje

¹¹² Vizantijski izvori III, 159. bilj. 256. Ferluga griješi u stranici Rački, *Borba*, ne 126 n. 3, već 124, bilj. 3 i 125.

¹¹³ *Letopis popa Dukljanina*, ed. F. Šišić, Posebna izdanja 67/18 SKA, Beograd—Zagreb 1928, 345.

¹¹⁴ *Povijest Hrvata*, 30. Tekst odlomka donosi oblik *Volosclavus*, a za put do oblika Vojislav vidi Rački, *Dopunji*, 74 i bilj. 1 i 3.

¹¹⁵ LPD Šišić, 172 i 170—171, bilj. 222.

¹¹⁶ *Codex I*, 105—106; to je ista darovnica za Diklo gdje se spominje i Godimir. Praska se također nalazi na zatamnjenom dijelu spomenutog faksimila. *Codex I*, 106 »[...] et Stephanus Prasca [...]«, Šišić, *Priručnik*, 250, ima »[...] et Stephanus prasca [...]«.

(constituit) Praske može odnositi samo na Slavoniju, a nikako ne na bilo koji drugi kraj, jer tekst odlomka za takva domišljanja ne daje osnovu. U prilog tome govori i značenje glagola *vasto* = poharati, opustošiti, a ne osvojiti, steći vlast kao *condicio sine qua non* za uspostavljanje banske časti.

11. »Petro reposito, Andreas fuit oppositus, qui, Petrum Regem in Ostersich captum, excaecat.«

Ukoliko se ne osniva na lokalnoj tradiciji, Šufflay smatra Petrovo osljepljenje zadnjom viješću koja je u skladu s AA (526; 3). Izvještaj komplicira podatak da je Petar zatvoren u *Ostereich*. Rački ispravlja u *Osterrich*,¹¹⁷ i to u tekstu izvora, što je nedopušten postupak. Ispravljeni je oblik trebao donijeti u bilješki, a ne obrnuto, što je njegova praksa bilo i inače pri objelodanjivanju izvora, te je ponekad urodila nepotrebnim raspravama. Njegovo inzistiranje da je Petar bio zatočen u Austriji teško je prihvatiti, vjerojatnije je da Šufflay ima pravo tumačeći da je Petar u Austriji uhvaćen a ne zatočen.

12. »Petrus sequente anno mortuus, Quinque-Ecclesiis sepelitur.«

Nastavak teksta, vijest da je Petar naredne godine umro i da je sahranjen u *Quinque-Ecclesiis*, uglavnom zaokružuje izvještaje koji se odnose na Petra, odnosno koji se vezuju uz pečujsku biskupiju. Tim vijestima, kojih je razmjerno mnogo u odlomku, treba priključiti i krunidbu Salomona 1064. u istoj crkvi. One su navele Šufflaya na smione zaključke i nedovoljno fundiran pokušaj rekonstrukcije *Pečujske kronike kojom je objašnjavao sva nejasna mjesta odlomka. Njezina pretpostavljena egzistencija podnosila je sve što je u odlomku bilo problematično ili neprovjereno.

U odlomku se javlja vremenski hijatus od desetak godina, tj. do 1507. ili točnije 1060, koji je s obzirom na odnose drugih njemačkih i ugarskih izvora veoma zanimljiv. Šufflay ispravno zaključuje da AA — kako se čini, jedini od njemačkih izvora koji donose vijesti o Mađarima iz vremena te praznine — nisu mogli biti upotrijebljeni direktno od sastavljača odlomka, ali — smatram da ovdje treba ispraviti Šufflaya — ni posredno, tj. preko *Pečujske kronike, jer on ne odgovara zašto odjednom poslije 1046. ta »kronika« ne preuzima više vijesti iz AA (526). Razlog praznine njemačkih izvora — osim AA — može se objasniti nestankom njemačkog štićenika Petra i Henrikovim usmjerenjem pažnje i djelovanja u pravcu Italije, kamo se logično okreće i interes autora njemačkih narativnih izvora. Već odavno je uočena činjenica da dulje ugarske kronike, koje crpu neke vijesti iz AA, čine to samo do 1046.¹¹⁸ Ta zajednička crta, jedna od mnogih, odlomka i ugarskih izvora, upućuje da odlomak treba svrstati u njihov krug.

¹¹⁷ Documenta, 472 i 484, bilj. 16.

¹¹⁸ To su V i B.

13. »Andreas Rex stabilito sibi Regno, de recuperandis Regni juribus sollicitus, Adalbertum fratrem Ducem fecit Sclavoniae. Radus autem Palatinum Regni. Isti Regem Croatiae coarctarunt, et Sclavoniam ad veteres limites flumine fluenti reduxerunt. Dicunt Belae memorias servari, in Belica, Belovar, aliisque locis. Adalberto sive Bela Duce, ob coronatum puerum Salamonomem, ac Heinrici filiam, et sponsam ordinatam, cum Rege Andrea Marte aperto pugnante, licet Dux Bohemorum cum exercitu Andream juvisset, in fuga tamen Rex Andreas ex equo cadens et mortuus, factum est, quod Dux Bela Regno potiretur.«

Opis Andrijina djelovanja u skladu je s podacima falsificirane isprave palatina Rada iz 1057.¹¹⁹ Već je Koller preuzeo te vijesti odlomka da bi učvrstio podatke isprave pal. Rada, što je, dakako, promašen posao. Šufflay ostavlja otvorenim pitanje da li su *sastavljač odlomka (Ivan)* ili *Pečujska kronika* preuzeli podatke isprave, ali prednost daje ipak prvoj mogućnosti.

Osim isprave palatina Rada, Belino drugo ime Adalbert poznaje još i HP,¹²⁰ na što je upozorio Šufflay (521—522). Pozivajući se na Paulera, on preuzima njegove rezultate u obrani nekih dijelova te isprave, a upravo ti dijelovi bi kao vjerodostojni bili preuzeti u odlomak. Podatak da je savladan hrvatski kralj, pa je »Slavonija« svedena na stare granice, j. do Cetine, mađarska historiografija najradije upotrebljava, no za nj ne nalazimo potvrde u drugim vjerodostojnim vrelima. Njegova uska veza s podacima falsificirane isprave palatina Rada oslabljuje mu vjerodostojnost, sve do trenutka pronalaženja u vjerodostojnim izvorima vijesti koja bi ga mogla poduprijeti.

Neću ponavljati dokaze kojima je Šufflay utvrdio da se prikaz *odnosa Andrije i Bele gotovo u potpunosti podudara s mađarskim kronikama*.¹²¹ Utvrditi međuzavisnost tekstova nije moguće, ali je sukladnost sažetijih podataka odlomka prema opširnijim opisima narativnih ugarskih izvora izvan svake sumnje. Izuzetak je pad Andrije s konja, vijest kojoj Šufflay nalazi podrijetlo u *Pečujskoj kronici*, što danas otpada, jer se identičan podatak nalazi u analima Lamberta Hersfeldskog, na što je, kao što smo naveli, prvi upozorio Macartney.¹²² Kada vijest o padu s konja, koju je jedini od svih izvora, njemačkih i ugarskih, zabilježio Lambert, nadovežemo na istovjetnost

¹¹⁹ Gy. Féjer, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I, Budae 1829, 394—397, u kojem je tekst preuzet iz n.d.j. Kollera sv. I, 147 i d.

¹²⁰ Gombos I, 574.

¹²¹ Šufflay, 526, bilj. 4.

¹²² »Cumque insuper abeuntes crebra incursione infestarent, et illi semper periculum virtute propulsantes, magnas hostium strages darent, tandem diuturna caede exhaustis viribus, Andreas equo forte excussus, pugnantium pedibus est conculcatus; episcopus captus; marchio fame magis quam ferro expugnatus, se dedit; cuius virtus tantae admirationi apud barbaros fuit, ut Ioas, filius Belis, pro illius tum gentis moribus haut desperatae indolis adolentes, ultro patrem exoraret, non modo ut eum iure belli intactum sineret, sed etiam ut affinitate sibi iungeret, desponsata ei filia sua, sorore Ioiade.« Lambertovi anali, 162, ili Gombos II, 1390—1391.

u slučaju zajedničkog spominjanja Karantanaca i Bavaraca, ovaj izvor dobiva na težini kao jedan od više mogućih predložaka za vijesti odlomka.

14. »Qui Salamonem in Ostrevizza praeclusit.«

Šufflay (529) smatra da bi prema analogiji s Petrom trebalo Ostersich tumačiti kao Salamonov bijeg u Austriju, pa bi, prema tome, bila riječ o zabuni narodne predaje koja je kao netočna ušla u [†]Pečujsku kroniku. Iako je Šufflay u bilješci istakao da se Ostrovica javlja u ispravama XII—XIV st. i da je to strateška točka u sjevernoj Dalmaciji sjeverno od Zadra, nije povukao i zaključak koji kao da se sam po sebi nameće. Budući da je u nekoliko navrata utvrđeno kako vijesti paralelne onima u odlomku nalazimo u izvorima zadarske provenijencije, nameće se kao realna pretpostavka da je taj toponim istim putem dospio u odlomak. Kako je zamijenjen s nazivom Austrija, a koji bi naziv imao jednako tako smisla, teško je reći. Radilo bi se naime o Ostrovici (danas selo 18 km sjeverozapadno od Skradina) koja se kao grad spominje već kod Kinama¹²³ u nizu gradova: Šibenik, Trogir, Split, Ostrovica, Skradin i drugi koje je u XII st. osvojio Bizant.

15. Henricus indigna haec censens, Ostrevizzam venit, sponsam Salamoni dedit, ac audita Belae morte, cum exercitu in Pannoniam intrans, Salamonem Regno et Coronae restituit, Filii Belae, Geysa et Ladislaus in Poloniam fugiunt, ac inde cum exercitu redeuntes, Episcopi et Proceres sic componunt, ut duae partes Salamonis tertia Ducum esset.«

Usporedbom teksta odlomka s B i V — uradio je to suviše nepregledno — Šufflay je dokazao da je vijest o Gejzi i Ladislavu, njihovu bijegu u Poljsku i povratku, u skladu s navedenim kronikama.¹²⁴

16. »Quibus pactatis 1064. Quinque-Ecclesiis coronatus est Salamon.«

Uz točnu vijest, i kronološki i topografski, da je Salamon okrunjen u Quinque-Ecclesiis 1064, koja zaokružuje kao posljednja niz vijesti vezanih uz Pečuh, nadovezuje se izvještaj o hrvatskim prilikama.

17. »Eadem occasione Bano Svinimir Ducum Sororem, uxorem datam volunt, et cum ea cessam Slavoniae partem, uti olim a Stephano Rege, data fuerat filiae Cresimiri, sponsae Ducis Emerlici.«

Gotovo je nepotrebno navoditi V¹²⁵ u prilog vjerodostojnosti vijesti o braku Jelene i Zvonimira, koja je u historiografiji općenito prihvaćena. Dodatak dovodi s tom činjenicom u vezu ranije u odlomku spomenute vijesti

¹²³ Vizantijski izvori IV, 88.

¹²⁴ Šufflay, 526, bilj. 4, i napose 527.

¹²⁵ Gombos I, 630 cap. 53 i 642 cap. 62.

(Krešimirova kći i Emerik) koje se kao po analogiji svoje vrste ponavljaju u kontekstu vjerodostojne vijesti.

18. »Reliquum Ladislaus habuit, cum parte Hungariae usque ad Tisciam et Arabonem, ut essent in Comitatu Crisiensi multae memoriae Ladislai.«

Prvi dio ove vijesti da je *ostatak* Slavonije pripao kralju Ladislavu potvrđuje interpretaciju izvještaja u onom smislu kako je izražen naprijed u ovom radu, unatoč ne baš jasnom tekstu koji je možda i iskrivljen, bilo nespretnom interpolacijom o Diogenu ili pak Krčelićevom intervencijom. Umetak sastavljača odlomka da je Ladislavu pripao još i dio Ugarske od Tise do Rabe nema paralele u izvorima. Zadnji dio vijesti je uklopljen u kontekst određivanja granice *dijela Slavonije* o kojem je u čitavom odlomku riječ.

19. »Affinitate hac Svinimir potens factus, ad Regnum Croatiae pervenit.«

Objašnjenje o dolasku Zvonimira na hrvatsko prijestolje u skladu je s mišljenjem koje danas u historiografiji prevladava. Zanimljivo je da se malo obraćala pažnja na to kako je Jelena, princeza kraljevskog roda, postala žena Zvonimira koji tada nije bio kralj već to postaje kasnije. Ne krije li se tu objašnjenje za »nešto prerani« naslov rex koji mu daje V, oko kojeg se povela diskusija, doduše u drugom okviru u kojem je taj naslov bio odbačen kao zabuna inače pouzdane V. To preuranjeno pripisivanje naslova rex Zvonimiru, može se u ovom kontekstu objasniti dvojako: ili je to dodatak V da bi se pokazao ravnopravan položaj Zvonimira s Jelenom, ili je, pak, Zvonimir zaista nosio tada naslov rex, ali je njegovo značenje bilo drugačije od onoga koje je u historiografiji uobičajeno.

20. »Ladislaus et Geysa ad Coronam Hungarorum.«

Lakonski izvještaj o Ladislavu i Gejzi, koji su došli do krune, iznenaduje samo u redosljedu *Ladislav i Gejza*, jer je poznato da Gejza vlada samo tri godine, tj. od 1077, a zatim dolazi na prijestolje Ladislav i ostaje na njemu do svoje smrti 1095.

21. »Salamonem Bojoarii ipsi, quod ipsi nihil obtinuissent, sunt persecuti, quod postremo carens Regno desierit.«

Silazak Salamona s prijestolja datira se godinom 1074, pa je to, po shvaćanju historiografije, krajnji kronološki podatak odlomka. Ako, međutim, uzmemo u obzir činjenicu da se u dijelu ovog izvještaja govori o Salamonovoj smrti, situacija se mijenja, pa se datum pomiče u godinu njegove smrti 1087. Salamon po nekim izvorima umire kao eremit, a pokopan bi bio u Puli,¹²⁶ dok po jednoj verziji Knauzova kodeksa umire u Štajerskoj odnosno Austriji.¹²⁷

¹²⁶ Za Pulu govore: Šimon de Keza SRH I, 181, koji je opširan u opisu eremitskog života Salamona; Ugarska kronika sastavljena u XIV st., SRH I, 441—20; zatim kraći narativni izvori: Požunska kronika SRH II, 40—19, Z i neki drugi manje važni izvori.

¹²⁷ SRH II, 332 — 19—22.

Iako je odlomak sadržajno vezan uz prelazak Slavonije iz ruke u ruku, izostavljeni su događaji iz vremena Ladislava koji su presudni ne samo za Slavoniju. Zašto to nije unijeto u odlomak, da li je to posljedica intervencije Krčelića ili što drugo, ostaje nepoznato.

V

Sadržaj odlomka nedvosmisleno ukazuje da je njegovo mjesto u krugu ugarskih izvora. To podupire i zajednički hijatus nakon 1046, koji imaju i ugarski izvori. Prestanak upotrebe AA u ugarskim narativnim kronikama nema u potpunosti zadovoljavajuće objašnjenje iako oni daju podatke i za period koji slijedi neposredno nakon 1046. No, odlomak, bez obzira na pridodate podatke iz hrvatske povijesti, ne može se izvesti ili svesti na ugarske duže kronike. Odlomak se podjednako udaljava i od kraćih narativnih kronika kao što su Z, W, tekstova nazvanih po Knauzu, Cornidesu i Toldyju, Münchenskih i Bečkih rukopisa, te Leutschau (Levoča) kronike. Ti kraći narativni izvori sadržavaju uglavnom popise mađarskih vladara, nešto o njihovim obiteljskim vezama, datum stupanja na prijestolje, dužinu vladavine, datum smrti i mjesto sahrane, dok ostali podaci karakteriziraju svaku zasebno, a to su bilješke utemeljene na lokalnoj predaji. Prividno i odlomak sadrži gotovo sve vrste podataka kao i te kronike, ali se on ipak ne može uvrstiti među njih. Podaci na kojima se svi ugarski narativni izvori temelje potpuno su isti, tako da se relativno mali broj podataka u svima ponavlja, što je neizbježno, ali ipak ne upućuje uvijek sa sigurnošću na pretpostavljeni primarno-sekundarni odnos među njima. Njihova međusobna ovisnost jedno je od najsloženijih pitanja u mađarskoj historiografiji, još dobrim dijelom neriješeno. Odlomak po svojoj strukturi predstavlja ipak nešto drugo u odnosu na kratke kronike, a to je svrha zbog koje je sastavljen, što je u njegovu uvodu istaknuto.

Stariji povjesničari pokušavali su s dosta mršavim rezultatima utvrditi podrijetlo pojedinih vijesti odlomka, bilo da se radi o hrvatskim vijestima, koje nas sada više zanimaju, ili o ugarskim vijestima.

U ovom radu, kao što se iz prethodne raščlambe vidi, glavna je pažnja posvećena pronalaženju vijesti drugih izvora koje su paralelne vijestima odlomka. Pokazalo se da se te vijesti mogu naći u njemačkim, ugarskim, hrvatskim, (mletačkim) i bizantskim izvorima. Promašena bi bila pretpostavka da je sve te izvore sastavljač odlomka mogao poznavati ili da ih je upotrijebio.

Podatke odlomka svrstat ću u nekoliko kategorija s obzirom na odnos prema drugim izvorima:

1. Vijesti nedvojbeno preuzete iz sigurno utvrđenih drugih izvora: citat preuzet iz SA, za povijesnu problematiku male važnosti, ali indikativan za upoznavanje literature kojom se sastavljač odlomka služio; prerađene vijesti o ratu Konrada i Stjepana, koje se, iako su dopunjavane, mogu izvesti iz Würzburgske kronike odnosno Ekkehardove Univerzalne kronike. To isto vri-

jedi i za vijest o sklapanju mira 1031. iz okvira koje se mora izbaciti uloga Emerika kao pomiritelja.

Prelaznu kategoriju čine vijesti za koje pretpostavljam da imaju podrijetlo u analima Lamberta Hersfeldskog. To su u okviru opisa Petra zajednički spomen bavaraca i Karantanaca, te pad Andrije s konja — vijesti koje se nalaze samo u odlomku i u spomenutom izvoru.

Vijesti kojima sam pronašao paralele smatram vjerodostojnim ne u smislu materijalno povijesne istine, već u smislu znanja o pojedinim događajima koje nije identično slici što je o njima daje suvremena kritika izvora. Jasan uvid i sigurno određivanje predloška ili podrijetla onemogućava znatnija preradba vijesti ili sažet stil odlomka. Sasvim je drugo pitanje, kolika je vrijednost vijesti ove kategorije, no o tom kasnije.

2. Podaci odlomka koji imaju paralele u drugim izvorima: Diogen zauzima dio Slavonije decenij prije, sastavljač odlomka vjerojatno računa od prvog događaja spomenutog u odlomku (rat 1030), što daje godinu 1020. Prema Skilici-Kedrenu dogodilo se to oko 1019, no tu razliku možemo zanemariti. Za hrvatskog biskupa zna isprava bana Stjepana, darovnica za Diklo, kao i Toma, potonji još i za protezanje njegove jurisdikcije do Drave. Bana Godimira poznaje i isprava njegove sestre Jelenice (Heleniza) i darovnica za Diklo. Emerikov naslov dux Slavonije može se naći u katalogu biskupa i u HP. Petrovu ulogu pri izgradnji katedrale sv. Petra u Pečuhu i sahranu u njoj potvrđuju K, B i V, a njegovo osljepljenje AA. Stjepana Vojislava, Tribale i Srbe povezuju Skilica-Kedren i sekundarno Zonara. Podaci falsificirane isprave palatina Rada iz 1057. mogu se dovesti u vezu s Andrijinom stabilizacijom vlasti. Paralelan je i naslov Rada. Belino drugo ime, Adalbert, poznaju HP i Anonim (notar kralja Bele). Opis Andrijina, Belina, Gejzina i Ladislavova djelovanja u odgovarajućem obliku nalazi se u B i V, a vijest o Zvonimirovu braku s Jelenom samo u potonjem.

3. Treću kategoriju čine one vijesti koje su u suprotnosti s drugim pozdanim izvorima, što uvjetuje njihovo odbacivanje.

Ulogu pomiritelja Emeriku odriču HA, AA i Wippon. Netočna je i godina smrti Emerika, 1032, ako to nije zabuna kod preuzimanja vijesti iz predloška. Brak Emerika i Krešimirove kćeri »opovrgava« HP.

4. Četvrta je grupa vijesti kojoj nije bilo moguće naći paralele, što ne znači da one ne mogu biti u budućnosti pronađene otkrićem novih izvora ili upotrebom relevantnih a meni nepoznatih izvora. Iako sam konzultirao veći broj izvora, ne tvrdim da nisam možda koji propustio, kao što se to dogodilo Račkom, Šufflayu i drugima.¹²⁸

To su vijesti da je Petar nosio naslov dux Slavonije, promjena politike Hrvatske 1035, Petrovo zatočenje u Ostersichu i Salamonovo u Ostrevizzi, te vraćanje »Slavonije na stare granice do Cetine«.

¹²⁸ Ograničavajuća okolnost je bila oskudica relevantne literature, naročito novije mađarske koju naše knjižnice ne nabavljaju sustavno. Neke važnije dijelove rasprave bilo je moguće fotokopirati, ali taj postupak nije mogao biti upotrijebljen kod ovećih radova koji eventualno donose samo razasute napomene u tekstu, ali ipak važne za probleme koje u ovom radu obrađujem.

U ovoj cjelini posebnu podgrupu čine vijesti kojima se, doduše, ne mogu naći sukladni izvorni podaci, ali im se vjerodostojnost može učiniti pouzdanim time da ih uklopimo kao jedino moguće objašnjenje događajima kasnijeg vremena s kojima čine skladnu cjelinu. Radi se o vijesti da je Krešimir III — pokazali smo već da to može biti samo on — sudjelovao u ratu protiv Konrada na strani ugarskog kralja Stjepana I i da mu je na osnovu toga pripao dio Slavonije.¹²⁹ Rački je na tom podatku izradio svoju hipotezu o »slavonskom banatu« što je Barada razradio u cjelovitu koncepciju, ali usto odbacuje ime hrvatskog kralja kao netočno. Smatram da povezivanje »slavonskog banata« s ovim podacima zahtijeva njihovo prekranje, i to neutemeljeno, pa taj put neću dalje slijediti. Problem slavonskog banata uklapa se u pitanje, tko je imao vrhovnu vlast u čitavoj Slavoniji tijekom XI st., pa i ranije, što bi zahtijevalo opsežnu i kritički intoniranu raspravu koja ne bi smjela sadržavati obilježja Györffyjeva navedena rada. Također bi trebalo uzeti u razmatranje rezultate drugih disciplina.

Ne postoje, barem meni poznati, izvori koji bi se direktno protivili naprijed spomenutom savezu u trećem deceniju XI st., pa ne vidim razloge za neprihvatanje te vijesti, tim više što kasnije postoji identičan savez Zvonimira s Mađarima koji je učvršćen brakom Jelene i Zvonimira, tada uobičajenim sredstvom za učvršćivanje političkih saveza. Ostaje otvoreno pitanje, da li na osnovu te bračne veze analogijom možemo prihvatiti brak Emerika i kćeri hrvatskog kralja, ili taj brak treba tumačiti kao dodatak sastavljača odlomka.

Usporedba vijesti odlomka s onima drugih relevantnih izvora ukazuje na mogućnost grupiranja vijesti prema podrijetlu sukladnih podataka:

1. Dio vijesti odlomka iz hrvatske povijesti možemo po podrijetlu smjestiti u Zadar: o banu Godimiru, djelomično o hrvatskom biskupu, o banu Praski i možda spomen Ostrovice (kod Skradina), za koju smatram da se jedino preko upotrebe zadarskog izvornog materijala mogla uvući u odlomak.

2. Dio vijesti ima svoju ishodišnu točku u Pećuhu, ali vijesti odlomka ipak ne dopuštaju pretpostavljanje Pećujske kronike i njezinu rekonstrukciju, a pogotovo ne njenu upotrebu za kontrolu vijesti odlomka od kojih bi ona imala biti navodno sačinjena. Radi se o vijestima vezanim dijelom uz Petra i zatim uz Salamonovu krunidbu.

3. Netočna vijest koja se vezuje uz Emerika (uloga pomiritelja) mora se odbaciti, ali njezin značaj je u uočavanju slabih strana sastavljača odlomka s obzirom na poznavanje određene ličnosti.

4. Vijest o Diogenu može se djelomično vezivati uz bizantske izvore, ali, za razliku od nje, isto podrijetlo vijesti o Stjepanu Vojislavu, Tribalima i Srbima ne možemo prihvatiti kao vjerodostojno, barem ne u okviru u koji ih smješta sastavljač odlomka.

¹²⁹ Starija hrvatska i mađarska historiografija, naročito do I svjetskog rata, svaka zbog svojih posebnih razloga nije željela prihvatiti ni pomisao na tako nešto. Slabosti takva karaktera nisu, na žalost, lišene ni kasnije rasprave o toj problematici. No kako takvo odbijanje nije imalo temelja, nisam dužan da se na nj osvrćem.

5. Naslov *dux Slavonije* daju Emeriku još katalog biskupa i HP, koja je u hrvatskoj historiografiji tretirana na dva načina, međusobno isključiva. Čini se da odnos prema toj vijesti ne zavisi od analize podataka koje ona donosi, već od odnosa povjesničara prema pitanju načina Zvonimirove smrti.

6. Dio podataka odlomka uglavnom iz ugarske povijesti ima sukladne vijesti u izvorima istog podrijetla, što je i prihvatljivo i razumljivo s obzirom na sadržaj odlomka.

7. Napokon, imamo vijesti koje svoju paralelu nalaze u njemačkim izvorima. Ti izvori začuđuju svojom brojnošću. Spomenut ću samo sigurnije utvrđene i važnije: SA, Ekkehardova Univerzalna kronika odnosno Würzburška kronika, Anali Lamberta Hersfeldskog i AA. Brojnost i raznolikost tih izvora otvara pitanja na koja za sada ne mogu dati prihvatljiv odgovor.

Raščlamba odlomka koju sam izvršio temelj je od kojeg ću poći u pokušaju pronalaženja odgovora na vjerojatno najsloženije pitanje u radu na odlomku, a to je: tko je sastavljač odlomka, da li je to jedna osoba ili više njih iz različitih razdoblja, je li to arhiđakon Gorički Ivan, te vrijeme sastavljanja odlomka.

Kao što se vidi iz pregleda historiografije, to pitanje je rješavano na različite načine: odlomak je kompilacija od XIV do XVIII st., kompilacija iz kruga Nikole Stjepanića u XVI st., neodređen falsifikat, falsifikat Pavla Rittera Vitezovića, svakako iz XIV st. i autentično djelo AGI. Rješenja nisu baš suviše poticajna, a argumente raznih autora preuzet ću samo u slučaju mogućnosti da se oni podlože kritici koju će i izdržati. Takvih argumenata preostalo je veoma malo.

Pokušajmo drugim putem. Donosilac odlomka pripisuje ga AGI, pa ću provjeriti riječi Krčelića tako da prvo pokušam u životopisu AGI, odnosno u njegovu književnu radu naći neku uporišnu točku u raspravi o autorstvu odlomka.

Podaci životopisa AGI upućuju na zaključak da je on po svojem znanju, koje je bilo preduvjet bogate crkveno-pravne djelatnosti mogao sastaviti i Kronologiju. No odgovor na pitanje, da li je on to doista i uradio, nije lako dati — barem ne kategoričan i argumentiran.

Ustanovio sam da, na žalost, ne raspolažemo komparativnim materijalom, Z otpada, a SZK s katalogom biskupa jesu u odnosu na Kronologiju potpuno različitog karaktera. Ukoliko prihvaćamo bez odlučnog i neospornog dokaza da su SZK i katalog biskupa tvorevina koju je mogao sastaviti isključivo netko tko je dobro poznao povijest biskupije, da li je to mogao biti itko drugi nego AGI? Odgovor je negativan. Tada se učvršćuje preko kataloga biskupa, odnosno titule koja se daje Emeriku, veza katalog biskupa — odlomak. No ni to još nije neprijeporni dokaz da je AGI sastavio i odlomak, jer postoji još HP, a veza tekstova koji se mogu povezati još uvijek nije krunski svjedok autorstva, iako ga smatram najjačim do kojeg se došlo u ovom radu. Također nema poredbenog materijala drugih autora iz istog ili bliskog razdoblja. Sve te okolnosti samo otežavaju odgovor na pitanje tko je autor Kronologije.

U prilog hipoteze da je to AGI mogu se navesti pored riječi Krčelića — neki smatraju da je u njega lako razlučiti istinu od domišljanja¹³⁰ a drugi da je nepouzdan¹³¹ — još i mnoge koherentne pretpostavke koje sam razvio u dijelu rada o Z, a koje bi govorele u prilog nesumnjivog postojanja Kronologije i autorstva AGI. Tome se pridružuje i jedan argument koji je već upotrijebljen od Račkog i Šufflaya, da, koliko je poznato, u to doba, tj. u prvoj polovini XIV st. jedino bi AGI mogao sastaviti povijesno djelo — Kronologiju, jer je zbog posla koji je obavljao za Kaptol morao dobro poznavati arhive i isprave.

Teza V. Klaića da je odlomak sastavljen u krugu Nikole Stjepanića krajem XVI st. vrlo je težak prigovor, koji gotovo da je pokolebao i Šufflaya (513). Potonji mu priznaje uvjetnu opravdanost samo u slučaju da je odlomak falsifikat, što Šufflay dakako odbacuje jer bi, prema njemu, Krčelić primijetio da je to spis novijeg razdoblja, budući da on poznaje SZK pa bi mogao taj tobožnji falsifikat razlikovati. Tada Šufflay okreće navod Nikole Stjepanića iz ozbiljnog prigovora autentičnosti odlomka u krunski dokaz da je, eto, odlomak bio poznat još u XVI st., pa ga je Nikola Stjepanić kao takvog i upotrijebio. Taj navod se zaista u najvažnijem dijelu, o prijelazu Slavonije Krešimiru itd., poklapa s vijestima koje odlomak donosi, ali smatram da se iz tog odlomčića ne može sigurno utvrditi primarnost bilo kojeg od ta dva teksta zbog kratkoće fragmenta u memorandumu Nikole Stjepanića, iako su im vijesti djelomično podudarne. Moguće je isto tako ustvrditi da se ta podudarnost temelji na nekom trećem predlošku, danas nepoznatom, ali se to ne može dokazati kao ni Klaićevo i Šufflayevo mišljenje.

Preostaje da se datira vrijeme rada sastavljača odlomka. Da li i kakvi elementi postoje za taj pokušaj? Odgovor mogu dati samo sigurno upotrijebljeni izvori u odlomku. Gornja granica je 1770, tj. godina objavljivanja izvora u djelu *Notitiae praeliminare*s. Taj datum odmah otpada iz razloga nepoznavanja tadašnjih izvora koje je sastavljač odlomka upotrijebio. Za ovo je nevažno da li on poznaje izvore direktno ili preko posrednika. To su izvori prve kategorije, potkategorije i djelomično druge kategorije. Isto to vrijedi za vrijeme Nikole Stjepanića, samo je poznavanje izvora još oskudnije. Pokušati u ovom okviru ustanoviti koji su rukopisi izvora bili dostupni »potencijalnim« sastavljačima odlomka u XVIII st., u XVI st. pa i ranije, smatram da nije moguće. Vremensku granicu moramo pomaknuti još ranije, pa se možemo jedino opredijeliti za prvu polovicu XIV st. kada doista postoji AGI, kojem nije nedostajalo znanja i sprema za takav sastavljački posao što ga je rad na Kronologiji zahtijevao. Na žalost, bez obzira na visok stupanj uvjerljivosti, ostaje to ipak samo pretpostavka. Međutim, na nju upućuju mnoge indicije, što je čini prihvatljivom.

Na ocjenu vrijednosti podataka što ih donosi odlomak iz hrvatske povijesti utječe nekoliko činjenica. Iako je u odlomku razmjerno mnogo vijesti

¹³⁰ J. Buturac, Zagrebački biskupi i nadbiskupi 1094—1944, KPZZN I, 18.

¹³¹ EJ V, 389, Krčelić »[...] kao historičar nije imao dovoljno sprema ni kritičnosti u upotrebi izvorne građe [...]« (J. Sidak).

koje se poredbom mogu staviti van svake sumnje, one direktno ne pridonose važnosti odlomka kao izvora za hrvatsku povijest, već samo posredno daju čvršći okvir u kojem se nalaze vijesti važne za hrvatsku povijest. To je važan argument u prilog poklanjanju pune vjere vijesti o prijelazu zapadnog dijela Slavonije u vlast hrvatskog kralja Krešimira III na početku četvrtog decenija XI stoljeća.

Okolnost da je sastavljač odlomka — razlozi zašto ne tvrdim da to isključivo može biti AGI već su izneseni — na nekoliko mjesta ne baš spretno preuzimao vijesti ne povećava vrijednost odlomka kao izvora. Ta nejasna jezična ili historijska mjesta pripisujem Krčeliću, čiji latinski je iskvaren, kao što to ističe V. Gortan.¹³² Njegova karakterizacija Krčelićeva latinskog jezika iz *Annua* može se gotovo u potpunosti primijeniti na odlomak.

Kako je uočljivo iz ovog rada, još uvijek neke vijesti odlomka nisu mogle biti provjerene na zadovoljavajući način, pa je potrebno da se o odlomku, tj. Kronologiji AGI još raspravlja.

S u m m a r y

CONTRIBUTION TO THE CRITIQUE OF THE FRAGMENT OF »CHRONOLOGIA«, A WORK ASCRIBED TO JOHN ARCHDEACON OF GERCS

Unlike other authors who studied the Fragment, the author of this paper proceeded another way, i.e. attempted to establish credibility of data in the Fragment, and not to answer the question whether John, archdeacon of Gercs, wrote it or not. The results show that the Fragment consists of following categories of data.

The data undoubtedly taken over from positively established other sources: quotation from *Annales Stadenses*, of little importance for historical problems, but indicative for familiarizing with the literature used by the author of the Fragment; adapted data about the war between Conrad and Stephen, which, although supplemented, can be deduced from *Würzburg Chronicle* or *Ekkehard's Universal Chronicle*. The same applies to the datum about peace contract in 1031, only the Emeric's role as a reconciliator has to be excluded from it.

A transitory category consists of data supposed to originate from the *Annals* by Lambert of Hersfeld. These are, within the description of Peter's time, the mention of Bavarians and Carinthians, then the Andrews's fall from a horse, namely the data that can be found in the Fragment and in the above mentioned source only.

Data to which parallels were found the author considers to be authentic not in the sense of material historical truth but in the sense of the knowledge about certain events which is not identical with their picture in modern critiques of sources.

¹³² B. A. Krčelić, *Annuae ili Historija 1748—1767*, *Hrvatski latinisti* 3, Zagreb 1952, Pogovor, 626, među ostalim ističe: »Gdje gdje ima doduše kratkih rečenica, ali najčešće Krčelić niže duge rečenične periode s velikim brojem zavisnih i umetnutih rečenica.«

The fourth group of data, to which no parallel can be found, are data about Peter's title Dux of Slavonia, change of policy in Croatia in 1035, Peter's imprisonment in Ostersich and Salamon's in Ostrevizza, and the return of Croatia to its earlier boundaries to Cetina.

A separate subgroup in this whole consists of the data to which no parallel could be found but their authenticity can be strengthened by inserting them into the only possible explanation of the events of a later period with which they make a harmonious whole. It is a question of Krešimir's III participation — it has already been shown this could be no other person — in the war against Conrad at the side of Hungarian king Stephen I, owing to which participation he got a part of Slavonia.

Data in the Fragment can also be divided according to the origin of corresponding data from the area of Zadar or Peć, or from surprisingly numerous German chronicles and annals. For the last group there is on quite satisfying explanation.

The author tried to solve the question of authenticity of the Fragment of Chronologia not through direct arguments, but by eliminating all the assumptions that somebody else could be the author of the Fragment. The authorship of archdeacon John, in spite of a high degree of credibility, still remains just a hypothesis, but one at which a series of indications points and thus makes it acceptable.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Ivan KAMPUŠ
Bernard STULLI
Jaroslav ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Jaroslav ŠIDAK

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šalžite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 500 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — prosinac 1982.